

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

Кафедра управління земельними ресурсами

КУЗНЄЦОВА МАРІЯ ДМИТРІВНА

«Сільськогосподарське землекористування в контексті збалансованого
розвитку сільських територій»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня
галузі знань 19 «Архітектура та будівництво»
спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій»
за освітньо-професійною програмою «Землеустрій та кадастр»

Науковий керівник:
Лазарєва О.В., д-р екон. наук, професор

Рецензент:
Демидова Л.М.
заступник директора
ТОВ «Український експертний центр по
вимірюванню та оцінці»

Миколаїв 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА ЗАСАДАХ ЗБАЛАНСОВАНOSTI.....	9
1.1. Теоретико-методичні засади розвитку сільськогосподарського землекористування.....	9
1.2. Нормативно-правова база системи управління земельними ресурсами	15
1.3. Збалансований розвиток сільських територій як механізм управління сільськогосподарським землекористуванням	21
Висновки до 1 розділу	28
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	30
2.1. Характеристика сучасного стану сільськогосподарського землекористування.....	30
2.2. Дослідження особливостей збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування.....	35
2.3. Основні напрями та пріоритети збалансованого розвитку сільських територій	41
Висновки до 2 розділу	49
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗБАЛАНСОВАНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	51
3.1. Формування моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування.....	51
3.2. Інструменти забезпечення збалансованого розвитку сільських територій... ..	56
3.3. Шляхи забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.....	62
Висновки до 3 розділу	67
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	70
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Вивчення теоретичних аспектів організації земельних відносин, а також розгляд проблем сільськогосподарського землекористування обумовлюють розуміння того, що земля – це не просто ресурс, це національне надбання, яке потрібно зберігати та примножувати як запоруку добробуту сьогодення та майбутніх поколінь людей, як найважливіший життєвий потенціал. У зв'язку з цим набувають актуальності питання, пов'язані з дослідженням сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій з метою визначення перспективних напрямів аграрної діяльності, обґрунтування передумов та розробки сценаріїв розвитку сільськогосподарського землекористування на засадах збалансованості.

Питанням ведення сільськогосподарського землекористування та збалансованого розвитку сільських територій присвячені праці таких відомих українських вчених як Л.Я. Новаковський, В.М. Будзьяк, А.М. Третяк, В.М. Третяк, О.М. Гарнага, Г.М. Колісник, А.О. Коробська, М.П. Талавира та багатьох інших авторів.

Однак, не заперечуючи теоретичну та практичну значущість виконаних раніше наукових розробок, залишаються не достатньо дослідженими питання, що стосуються вивчення тенденцій збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування. Потребують вивчення напрями та пріоритети збалансованого розвитку сільських територій, цінними для дослідження є обґрунтування тенденцій формування моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування, окреслення особливостей впровадження інструментів забезпечення збалансованого розвитку сільських територій, визначення стратегічних шляхів забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування в контексті їх збалансованого розвитку.

Вищеприведене і зумовило актуальність обраної теми кваліфікаційного дослідження, визначили його мету та завдання.

Метою дослідження є розвиток та узагальнення теоретико-методичних засад щодо обґрунтування сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких завдань:

- визначити тенденції розвитку сільськогосподарського землекористування;
- проаналізувати законодавчу базу системи управління земельними ресурсами;
- розкрити зміст механізму управління сільськогосподарським землекористуванням;
- обґрунтувати особливості збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування;
- вивчити напрями та пріоритети збалансованого розвитку сільських територій;
- розкрити особливості формування моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування;
- визначити інструменти забезпечення збалансованого розвитку територій;
- обґрунтувати шляхи забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

Об'єктом дослідження є процес обґрунтування сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та практичні аспекти щодо обґрунтування сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою наукового дослідження є фундаментальні положення економіки землекористування, загальнотеоретичні положення збалансованого розвитку територій, вітчизняні та зарубіжні дослідження з питань управління сільськогосподарським землекористуванням, теорії управління та економіки природокористування.

Для вирішення поставлених у роботі завдань використовувались методи: абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів наукового пошуку та формування висновків); аналізу і синтезу (при комплексній оцінці та з'ясуванні особливостей сучасного стану сільськогосподарського землекористування); графічний (для унаочнення результатів кваліфікаційної роботи); аналогії та узагальнення (для розробки системи заходів щодо обґрунтування сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій).

Інформаційну базу дослідження склали Закони України, постанови Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України; статистичні дані Держгеокадастру України, Державного комітету статистики України; наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали науково-практичних конференцій, результати власних напрацювань.

Наукова новизна одержаних результатів. Результати виконаного дослідження вирішують теоретико-прикладну задачу розвитку та узагальнення теоретико-методичних засад щодо обґрунтування сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

Найвагоміші наукові результати полягають у наступному:

удосконалено:

– основні складові, на які має спиратися механізм управління сільськогосподарським землекористуванням, що дозволить забезпечити суттєве поліпшення виробничо-ресурсного потенціалу, стимулюватиме

збалансований розвиток сільських територій на засадах органічної єдності всіх її складових;

– вимоги щодо економічного регулювання інвестиційної діяльності у сфері збалансованого розвитку сільських територій, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості сільських територій з метою залучення додаткових фінансових ресурсів у сільськогосподарське виробництво.

дістали подальшого розвитку:

– стратегічні напрями формування моделі збалансованого землекористування, такі як спрощення процедури набуття у власність або передачі в оренду земельних ділянок для розвитку малого та середнього агробізнесу, використання таких економічних інструментів ефективної та злагодженої земельної політики, як оподаткування, субсидування, кредитування, розробка та реалізація схем, проектів землеустрою з метою забезпечення раціонального використання та охорони земель, стимулювання розвитку еколого-орієнтованого сільськогосподарського виробництва, проведення моніторингу стану земель, здійснення територіально-просторового планування земель;

– обґрунтування необхідності використання спеціальних інноваційно-інвестиційних інструментів, які будуть враховувати природу та фактори збалансованого розвитку сільських територій;

– фактори впливу на ефективність сільськогосподарського землекористування, що поділяються на екологічні, економічні та соціальні, взаємодія яких сприятиме формуванню вірного вектору розвитку сільськогосподарського землекористування на засадах збалансованості сільських територій;

– заходи щодо підвищення ефективності та збалансованості сільських територій, зокрема формування інтегрованих структур, що об'єднують низку агропідприємств з метою забезпечення оптимальних зв'язків між сільськогосподарськими виробниками, запровадження «контрактного

сільського господарства», що сприятиме гармонійному поєднанню малого, середнього та великого агровиробництва, забезпечення диверсифікації сільськогосподарської діяльності задля отримання додаткових джерел доходів та підвищення конкурентоспроможності агропродукції, стимулювання розвитку агротуризму, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості сільських територій.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретико-методичні положення роботи, висновки та рекомендації можуть бути використані у практичній діяльності місцевих органів Держгеокадастру України, органів виконавчої влади, фізичних та юридичних осіб, зокрема сільськогосподарських виробників.

Особистий внесок. Наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, є самостійною науковою пропозицією, в якій викладено авторські розробки щодо розвитку та узагальнення теоретико-методичних основ щодо обґрунтування сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використані лише ті ідеї та розробки, які отримано автором особисто.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення, узагальнення та результати кваліфікаційної роботи апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів та права в XXI столітті» (м. Полтава, 2021 р.); V Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених Перспективи розвитку територій: теорія і практика (м. Харків, 2021 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція Використання й охорона земельних ресурсів: актуальні питання науки та практики (м. Львів, 2022 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція Управління та раціональне використання земельних ресурсів в територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення (м. Херсон, 2022

p.); 75-а наукова конференція студентів, магістрів та докторів (м. Кишинів, 2022 р.); Міжнародний студентський науковий форум Студентська молодь і науковий прогрес в АПК (м. Львів, 2022 р.); XXIII Міжнародний науково-практичний форум Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій (Львів, 2022 р.); XXV Всеукраїнська науково-практична конференція Могилянські читання – 2022: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти (м. Миколаїв, 2022 р.); II Міжнародна науково-практична конференція науково-педагогічних працівників та молодих науковців «Актуальні аспекти розвитку науки і освіти» (м. Одеса, 2022 р.).

Публікації. За темою кваліфікаційної роботи опубліковано 11 наукових праць, з них: 2 публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 9 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Обсяг та структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 97 сторінок, з них 75 сторінок – основного тексту. Матеріали роботи містять 9 рисунків. Список використаних джерел нараховує 83 найменування.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА ЗАСАДАХ ЗБАЛАНСОВАНOSTI

1.1. Теоретико-методичні засади розвитку сільськогосподарського землекористування

Земля є головною продуктивною силою, без залучення якої неможливе сільськогосподарське виробництво. Вона виступає предметом праці та формує умови для вирощування сільськогосподарських культур [1, с. 86].

Як засіб виробництва земля має такі особливості:

- фіксоване положення, тобто є нерухомою;
- не може бути замінена жодним іншим засобом виробництва;
- не є продуктом праці людини, на відміну від інших засобів виробництва;
- праця, що використовується в процесі сільськогосподарського виробництва, спрямовує вартість не на землю, а на вироблену продукцію;
- земля не зношується, а поліпшується завдяки раціональному та ощадливому використанню;
- в просторі земля характеризується обмеженістю, але її можливості безмежні.

Термін «землекористування» розглядається багатьма вченими. Зокрема, воно являє собою комплексне поняття, яке складається з декількох складових блоків:

- це вид господарського використання земельних та інших природних ресурсів (земельних ділянок як об'єкту земельних відносин), визначений у встановленому законом порядку (для будівництва, ведення сільського господарства і т. д.);
- це просторова одиниця – частина єдиного земельного фонду країни, надана органами виконавчої влади та місцевого самоврядування окремому

суб'єкту земельних відносин для її господарського чи іншого використання, яка обмежена на місцевості, а саме із встановленими на місцевості межами;

– це земельна ділянка або їх сукупність як об'єкт права, елемент земельних економічних, екологічних, соціальних або (і) містобудівних, рекреаційних та інших відносин, на який суб'єкту зареєстровано право його використання з видачею кадастрового плану, де зазначені площі, розмір, лінії меж (у разі необхідності – з координатами точок повороту), термінами і видами користування і т. д.;

– це просторовий об'єкт системи територіального планування землета природокористування;

– це просторовий об'єкт сільськогосподарської, містобудівної, екологічної, рекреаційної та іншої організації земельної території і господарської діяльності [2, с. 6-7].

Під «землекористуванням» розуміють систему користування землею, регламентовану законодавством для різних категорій земель, власників землі та землекористувачів. А також це поняття означає територію, земельний масив, що перебуває у власності або в користуванні. Як правило, його застосовують для характеристики земель певного землевласника чи землекористувача, категорій земель чи їх площі [3, с. 135].

Зокрема, на думку вченого Третяка А.М. [4, с. 10] землекористування – це земельна ділянка зі своїми кордонами, що володіє всіма правами: власності, користування, володіння та оренди згідно з установленими умовами, порядком і режимом використання земель.

Інші дослідники [5, с. 821] поняття «землекористування» трактують як «діяльність із використання та охорони земель та здійснення інших організаційно-господарських функцій на відмежованій земельній території».

Зважаючи на це, можна констатувати, що сільськогосподарське землекористування передусім ґрунтується на використанні людиною природних ресурсів для задоволення відповідних потреб, а землі – як основного засобу виробництва. Тому сільськогосподарське

землекористування – це природно-територіальний комплекс, у якому відбувається взаємодія суб’єкта господарювання з навколишнім природним середовищем, у результаті чого формується певний суспільний продукт (сільськогосподарська продукція). При цьому земля є основним засобом виробництва [6, с. 124; 7, с. 52; 8, с. 112].

На нашу думку, ефективно землекористування в сільському виробництві доцільно характеризувати за допомогою трьох таких аспектів як економічний, екологічний і соціальний (рис. 1.1).

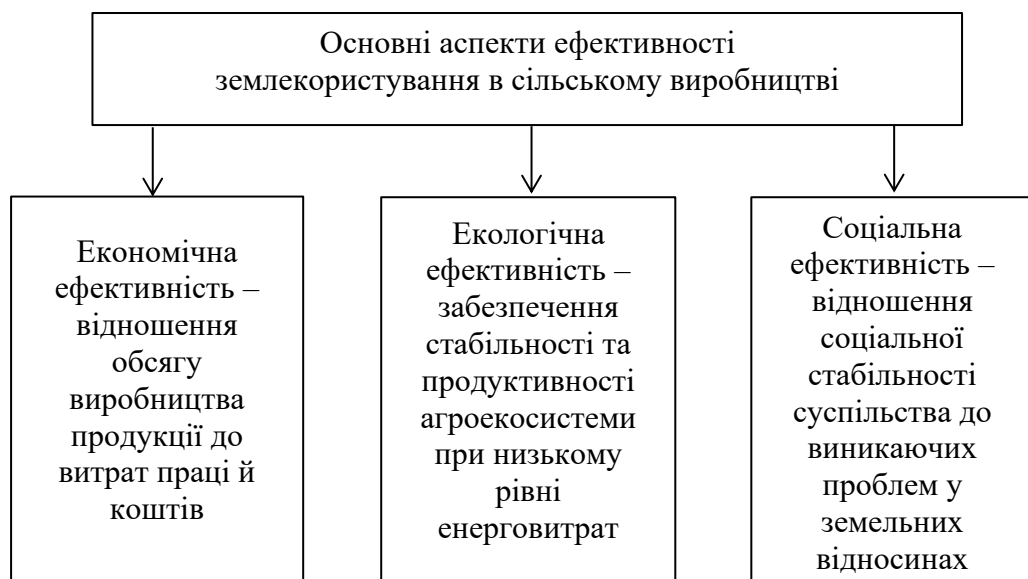

Рис. 1.1. Характеристика основних аспектів ефективності землекористування в сільському виробництві

Джерело: сформовано автором на основі [9]

Економічна ефективність землекористування характеризується відношенням обсягу виробництва продукції до витрат праці й коштів. Чим вище рівень виходу продукції при найменших витратах, тим вище економічна ефективність землекористування.

Екологічна ефективність землекористування характеризується стабільністю й продуктивністю агроecosистеми при низькому рівні енерговитрат. Чим нижче рівень витрат енергії, більш стабільна та

продуктивна агроecosистема, тим вище екологічна ефективність землекористування.

Соціальна ефективність землекористування характеризується відношенням соціальної стабільності суспільства до виникаючих проблем у земельних відносинах, розподілом земельної ренти. Висока соціальна стабільність землекористування визначається якісним вирішенням земельних проблеми в інтересах населення [9, с. 2].

Зазначимо, що підвищення рівня ефективності сільськогосподарського землекористування призводить до зниження економічного та екологічного потенціалу земель. Це полягає у зменшенні рівня родючості сільськогосподарських угідь та скороченні вмісту гумусу у ґрунтах, і зумовлено, в першу чергу, тим, що кожного року погіршується якісний стан сільськогосподарських земель через надмірне антропогенне навантаження, а також через розвиток процесів деградації.

Для того, щоб ефективно використовувати сільськогосподарські землі, не погіршуючи їх якісний стан, або мінімізувати негативні наслідки від сільськогосподарського землекористування необхідно провести низку заходів, спрямованих на оптимізацію структури сільськогосподарських угідь, яка б дозволила запобігти зниженню продуктивності земель, виснаженню ґрунтів, процесам деградації земель, а це, в свою чергу, зумовить перехід та розвиток вітчизняного сільськогосподарського землекористування в контексті розвитку територій на засадах збалансованості.

Так, на думку Романенко Т.Б. [10, с. 48] та Будзяк В.М. [11, с. 35] оптимізація структури сільськогосподарських угідь при екологізації сільськогосподарського землекористування дозволить вирішити кілька базових завдань, а саме: забезпечення екологічної безпеки на відповідних землях; забезпечення екологічної рівноваги сільськогосподарського землекористування; досягнення збалансованого співвідношення між окремими складовими (компонентами) агроecosистеми. При цьому, крім суттєвого зменшення площ ріллі, а значить і інтенсивно використовуваних

земель у структурі сільгоспугідь, необхідним є одночасне збільшення площ екстенсивно використовуваних сільгоспугідь таких, як пасовища та сіножаті. Вважаємо, що це дозволить не тільки забезпечити повноцінну охорону ґрунтів, але й відновити здатність агроландшафтів до саморегуляції.

Коробська А.О. [12, с. 109] наголошує на тому, що на даний час вкрай необхідним є додержання таких основних принципів: дієвого системного підходу до раціональної структури землеволодіння і землекористування; охорони земель; своєчасного усунення та недопущення негативного впливу деградованих земель на здоров'я і добробут селян та довкілля; забезпечення повного задоволення соціально-економічних інтересів у сфері земельних відносин та їх гармонізація з екологічними принципами. Дотримання перелічених принципів, в свою чергу, сприятиме переходу системи сільськогосподарського землекористування до засад збалансованого розвитку.

Вважаємо, що забезпечення умов для розвитку сільськогосподарського землекористування, перш за все, пов'язане зі збереженням площ сільськогосподарських угідь, підвищенням їх родючості, дотриманням вимог законодавства щодо цільового використання земель, що відповідає природно-кліматичним, географічним та екологічним властивостям конкретних земельних ділянок і одночасним досягненням максимальної економічної користі з одиниці площі максимального господарського ефекту, який формує ефективне сільськогосподарське виробництво.

Слід звернути увагу, що розвиток сільськогосподарського землекористування залежить від стійкості правових відносин як з іншими господарюючими суб'єктами, так і всередині господарств. Прикладом може бути наявність в організації оформлених прав на земельні ділянки: власність або оренда – з одного боку, з іншого боку – строки оренди земельних ділянок. Короткострокова оренда не дозволить орендарю повною мірою відчутти себе «корисним» землекористувачем, що пов'язано з обмеженими можливостями та бажаннями товаровиробника покращити якість ґрунтів, тим

самим збільшити врожайність сільськогосподарських культур. Варто відзначити ще одну важливу складову сільськогосподарського землекористування: знання якості ґрунтів (балу бонітету) дає можливість господарствам отримати оціночну складову при виборі земельних ділянок для оформлення у власність або користування (оренду) [13, с. 46].

Зазначимо, що характерні особливості ефективності використання виробничого потенціалу в сільському господарстві полягають у наступному:

- різноякісність землі як засобу виробництва значною мірою зумовлює появу міжгосподарських відмінностей в ефективності використання всіх ресурсів виробничого потенціалу: земельних, матеріальних та трудових;

- на збалансованість землекористування впливає стійкість правових відносин з іншими господарюючими суб'єктами, а також всередині господарств;

- збалансованість землекористування визначається взаємодією матеріальних та трудових ресурсів, які не тільки формують зв'язки із землею, а й забезпечують збереження та підвищення рівня її родючості;

- земля має здатність встановлювати якісні параметри витрат інших ресурсів, що з нею взаємодіють.

У випадку різноякісності земель роль збалансованості сільськогосподарського землекористування підвищується, що у деяких випадках є вирішальною умовою забезпечення ефективності агровиробництва.

Зауважимо, що розвиток збалансованого сільськогосподарського землекористування передбачає таке використання земель, при якому зберігаються площі сільськогосподарських угідь, не допускається зниження їх продуктивності та родючості ґрунтів, дотримуються вимоги законодавства щодо використання земель за цільовим призначенням, що відповідають природно-кліматичним, географічним та екологічним властивостям конкретних земельних ділянок, а також одночасно досягається отримання максимального економічного доходу з одиниці площі.

Отже, розвиток сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку територій сприятиме підвищенню рівня ефективності землекористування в сільському виробництві з одночасним урахуванням економічної, екологічної та соціальної складових, забезпечуватиме всім господарюючим суб'єктам стійкість та довготривалість збалансованого, економічно ефективного ведення виробництва на селі, позитивно впливатиме на реалізацію та підтримку державних і місцевих інтересів, а також дозволить забезпечити активний розвиток продуктивних сил в агровиробничій сфері.

1.2. Нормативно-правова база системи управління земельними ресурсами

Засади управління земельними ресурсами закладені в Конституції України [14], яка проголошує, що Верховна рада України є єдиним законодавчим органом, який визначає державну політику в галузі використання і охорони земель. А Кабінет Міністрів України здійснює реалізацію цієї політики, а також виступає як суб'єкт розпорядження землями державної власності та має право на викуп земельних ділянок в інших власників для суспільних потреб.

Вагоме місце у системі управління земельними ресурсами займає Земельний кодекс України [15], прийнятий 25 жовтня 2001 року, та низка доповнень до нього [16], [17], [18], який конкретизує положення Конституції України щодо регулювання земельних відносин та визначає основний зміст практично всіх інститутів земельного права. Зокрема, Земельний кодекс України, як основоположний нормативно-правовий акт, містить визначення земель сільськогосподарського призначення та порядок їх використання.

Поруч із Земельним кодексом велике значення в регулюванні земельних відносин мають закони України. Так, закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 р. № 858-IV [19] встановлює правові та

організаційні засади здійснення землеустрою та спрямований на регулювання відносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами з метою забезпечення сталого розвитку землекористування.

Закон України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» від 23.12.1998 р. № 353-XIV [20] визначає завдання у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, а саме: регулювання відносин у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності для забезпечення потреб держави та громадян результатами топографо-геодезичної і картографічної діяльності.

Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV [21] визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони навколишнього природного середовища.

Закон України «Про оцінку земель» від 11.12.2003 № 1378-IV [22] визначає правові засади проведення оцінки земель, професійної оціночної діяльності у сфері оцінки земель в Україні та спрямований на регулювання відносин, пов'язаних з процесом оцінки земель, забезпечення проведення оцінки земель, з метою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин у питаннях оцінки земель, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель.

Закон України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 05.06.2003 р. № 899-IV [23] визначає організаційні та правові засади виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок у натурі (на місцевості) із земель, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним

товариствам на праві колективної власності, а також порядок обміну цими земельними ділянками.

Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 р. № 963-IV [24] визначає правові, економічні та соціальні основи організації здійснення державного контролю за використанням та охороною земель. Він спрямований на забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів та охорону довкілля.

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV [25] визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI [26] встановлює правові та організаційні основи містобудівної діяльності і спрямований на забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів.

Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011 р. № 3613-VI [27] установлює основи діяльності правового, економічного та організаційного характеру у сфері Державного земельного кадастру. Законом уперше визначений виключний перелік документації із землеустрою та оцінки земель, на підставі якої вносяться відомості до Державного земельного кадастру; врегульована процедура обміну інформацією між Державним земельним кадастром та Державним реєстром речових прав на нерухоме майно, а також передбачено впровадження відкритого доступу до даних Державного земельного кадастру. Закон також установив основні вимоги щодо ведення Поземельної книги – документу Державного земельного кадастру, який містить відомості про конкретну земельну ділянку.

Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 р. № 2354-VIII [28] запроваджено стратегічну екологічну оцінку, котрій в обов'язковому порядку підлягають схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання й охорони земель адміністративно-територіальних одиниць. Метою стратегічної екологічної оцінки є сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення та охорони його здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення та затвердження документів державного планування.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX [29] передбачає формування законодавчого поля для запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Крім того, що закон забезпечує повноцінну реалізацію права приватної власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення для громадян України, він сприяє значному розширенню інвестиційних можливостей в аграрному секторі.

Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» 04.11.2021 р. №1865-IX [30] визначає правовий статус, особливості утворення та засади діяльності Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, встановлює порядок визначення критеріїв щодо суб'єктів підприємництва та фінансових установ, зобов'язання за кредитними договорами між якими можуть гарантуватися Фондом.

Окрему ланку в земельному законодавстві становлять постанови Кабінету Міністрів України. Так, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку консервації земель» від 19.01.2022 року №35 [31] затверджує Порядок консервації земель, який визначає організаційні засади щодо консервації земель та земельних ділянок, визначених частиною першою статті 51 Закону України «Про охорону земель» [21].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Класифікації обмежень у використанні земель, що можуть встановлюватися комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади, генеральним планом населеного пункту, детальним планом території» від 02.06.2021 р. № 654 [32], якою затверджено вказану Класифікацію та встановлено, що:

– визначені Класифікацією обмеження у використанні земель, які були встановлені іншою документацією на дату початку розроблення комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади, генерального плану населеного пункту, детального плану території, відображаються відповідно до такої документації;

– у комплексному плані просторового розвитку території територіальної громади, генеральному плані населеного пункту, детальному плані території відображаються межі та правові режими, встановлені до та під час їх розроблення, не визначені цією Класифікацією обмеження у використанні земель, зазначені в додатку 6 до Порядку ведення Державного земельного кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру» від 17.10.2012 р. № 1051 [33].

Метою прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок» від 03.11.2021 №1147 [34] є затвердження нової уніфікованої методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок, забезпечення нормативної грошової оцінки земельних ділянок усіх категорій та форм власності в межах території громад незалежно від їх розташування за принципом організаційної єдності процесу оцінки, приведення методики оцінки у відповідність до вимог чинного законодавства. Постанова передбачає об'єднання наявних підходів оцінки земель (для земель населених пунктів, для несільськогосподарського призначення та для сільськогосподарського

призначення призначення) в єдину методику та спрощення безпосередньо самого розрахунку, адже це відбуватиметься за єдиною формулою.

Наказом Мінагрополітики України «Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» від 23.05.2017 р. № 262 [35] затверджено Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, який визначає процедуру проведення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення: сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, перелоги) та несільськогосподарські угіддя на землях сільськогосподарського призначення.

Таким чином можна констатувати, що переважна частина нормативно-правової бази системи управління земельними ресурсами складається із законів України та підзаконних актів – постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента України, відомчих наказів та інструкцій, які були розроблені на підставі норм Конституції України та Земельного кодексу, і за своєю кількістю та обсягом виконують роль основного регулятора земельних правовідносин.

Зазначимо, що на сьогодні практично відсутня нормативно-правова база, яка регламентує основні положення збалансованого землекористування, потребують необхідності та законодавчого закріплення питання щодо впровадження та розвитку концепції, принципів, методології формування збалансованого землекористування в Україні, що і спонукало вибір теми дослідження.

Тож система законодавчих та нормативно-правових актів у сфері збалансованого землекористування має відповідати вимогам сучасності та забезпечувати проведення єдиної земельної політики в контексті збалансованого розвитку територій.

1.3. Збалансований розвиток сільських територій як механізм управління сільськогосподарським землекористуванням

На сучасному етапі розвитку земельних відносин ефективно використання економічних, природних, екологічних, демографічних та інших можливостей сільських територій дозволить не тільки забезпечити їх збалансований розвиток, а й підвищити рівень та якість життя сільського населення.

В наукових джерелах сьогодні вже зустрічаються дослідження, в яких розкривається сутність поняття «сільські території». Так, сільські території – це багатofункціональне соціально-просторове утворення, яке функціонує як синергетична єдність людського, природного та економічного потенціалів з притаманними для них характеристиками: відкритий природний простір переважає над забудовами, традиційний сільський уклад людського життя та первинна переробки ресурсів в товар або послугу задля задоволення власних потреб та розвитку [36, с. 27-28].

Окремі дослідники поняття «сільська територія» характеризують дещо поліструктурно. Так, Прушківським В.Г. та Колесниковим В.І. [37, с. 130] сільська територія трактується сільська територія як просторова біоеколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природно-екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищами і населенням, які на ній функціонують та проявляють свій потенціал з метою задоволення індивідуальних і суспільних потреб.

Талавирия М.П. [38, с. 149] сільську територію розуміє як просторово-географічне середовище проживання і виробничої діяльності населення, яке у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване у межах окремого сільського населеного пункту з територіальним органом управління на рівні сільської ради.

Семенишин Х.М. [39, с. 30] визначає сільські території як обжиту місцевість поза територією міст з її природними ресурсами, основними засобами, соціально-культурно-побутовими умовами та населенням, що здійснює соціальні, виробничі й екологічні функції

Хомюк Н.Л. [40, с. 118] наголошує на тому, що поняття «сільська територія» слід розглядати як просторову соціально-економічну систему, яка сформована на території поза межами міста, характеризується взаємодією і взаємозалежністю таких її складових підсистем, як природничі, соціально-трудова, фінансово-інвестиційні, матеріально-технічні, екологічні тощо, й яка розвивається під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників.

Інші дослідники [41, с. 112] акцентують увагу на тому, що сільські території відіграють важливу роль у соціально-економічному та екологічному розвитку будь-якої держави, оскільки майже вся діяльність зосереджена у сільській місцевості.

Виходячи з вищевикладених визначень поняття «сільські території» можна сформулювати п'ять їх основних функцій (рис. 1.2):

- 1) соціальна;
- 2) правова;
- 3) економічна;
- 4) природна;
- 5) екологічна.

Кожна з цих функцій відіграє важливу роль на шляху до переходу системи управління сільськогосподарським землекористуванням до збалансованого розвитку.

Що стосується визначення поняття збалансованого розвитку, слід зауважити, що у 1987 році Міжнародною комісією з довкілля та розвитку ООН у доповіді «Наше спільне майбутнє» («Our common future») було вперше точно сформульовано поняття збалансованого розвитку, що трактується як розвиток, за якого нинішні покоління задовольняють свої

потреби, при цьому не ставлячи під загрозу можливість задовольняти потреби майбутніх поколінь [43].

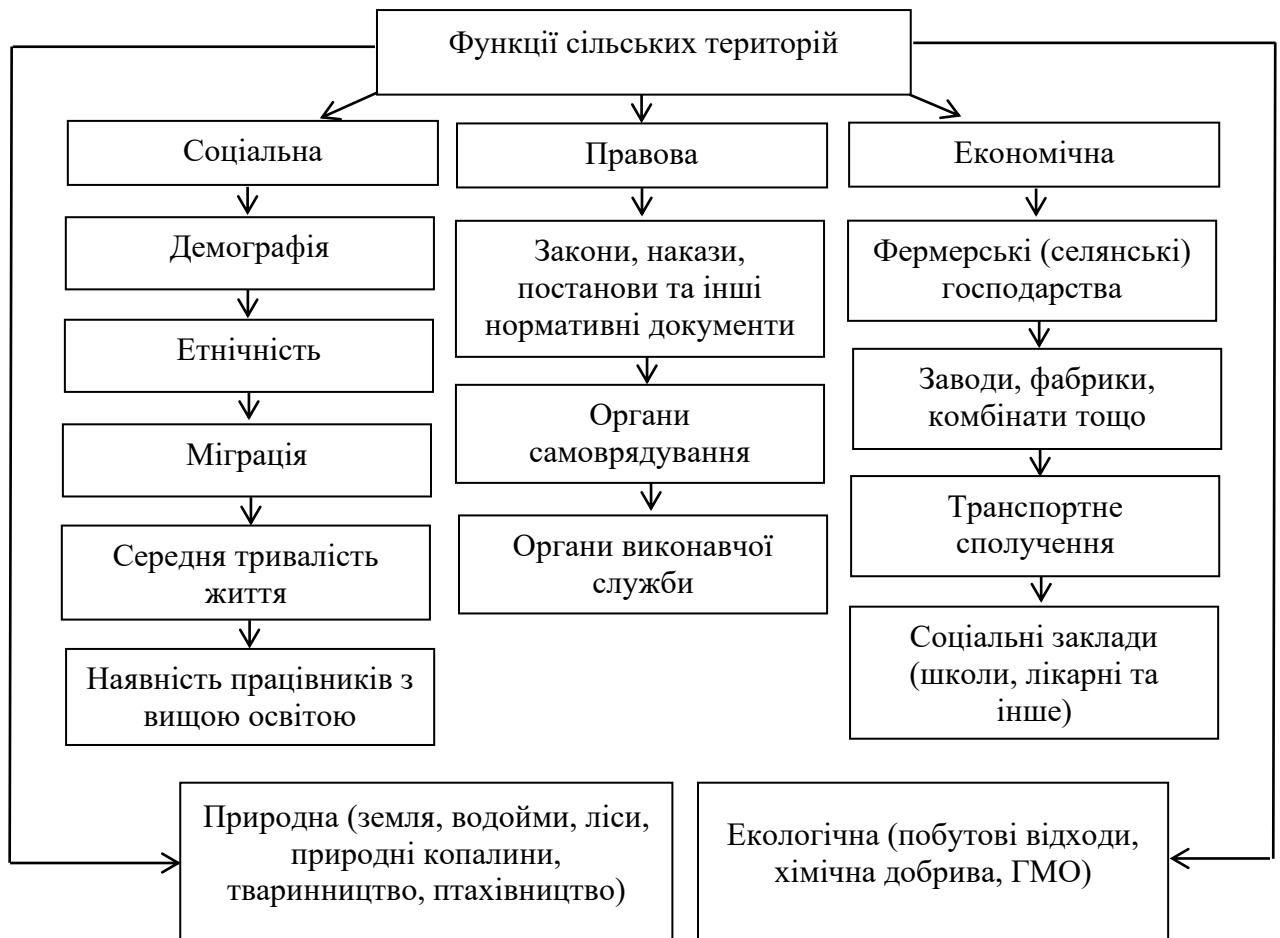

Рис. 1.2. Основні функції сільських територій

Джерело: вдосконалено автором на основі [42, с. 197]

Підходи до трактування поняття «збалансований розвиток» представлені в роботах багатьох відомих учених. Так, Ханова О. В., Скібіна С.О. [44, с. 21] збалансований (сталий) розвиток розглядають як систему взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, безпечного навколишнього середовища, національних джерел духовності.

Мущинська Н. Ю. [45] поняття «збалансований розвиток» розуміє як такий, що передбачає сукупність складових компонентів, зв'язки і взаємозв'язки між ними, які є взаємоврівноважені та раціонально співвідносні між собою.

Буканов Г.М. [46, с. 73] наголошує на тому, що збалансований розвиток спрямований на задоволення потреб сучасного покоління без шкоди для майбутнього у соціальній, економічній та екологічній сферах суспільства на загальноцивілізаційному, державному і регіональному рівнях.

Земельні ресурси являють собою одне з головних природних багатств, а тому повинні стати основою стабільного і збалансованого розвитку сільських територій, складником життєзабезпечення населення, а також підтримки екологічної рівноваги в аграрній сфері. Однак наростання деградаційних процесів у системі землекористування зумовило появу багатьох негативних наслідків:

- соціальних – погіршення якості продуктів харчування, зростання захворюваності людей, міграція населення в екологічно безпечні райони;

- економічних – зниження стійкості продуктивності земель та ефективності землеробської праці, зниження матеріальних ресурсів на земельні поліпшення, недостатнє фінансування сільськогосподарських підприємств;

- екологічних – зниження родючості ґрунтів, забруднення земель, їх деградація тощо [47, с. 13].

Збалансований розвиток сільських територій є ключовим елементом регіонального соціально-економічного розвитку країни, і тому має бути спрямований на забезпечення зростання, диверсифікацію та підвищення ефективності аграрного сектору економіки, повної зайнятості працездатного населення, підвищення рівня якості життя на сільських територіях, раціональне використання та відтворення їх природно-ресурсного потенціалу.

Зауважимо, що для вирішення проблеми зайнятості на селі актуальна система ефективних заходів державної підтримки аграрного сектору. Існує необхідність у наданні субсидій, дотацій фермерським господарствам, зміцненні кооперативних зв'язків малих підприємств в аграрному секторі з великими агрохолдингами. Зазначені заходи сприятимуть вирішенню проблеми зайнятості сільських жителів.

Проблема раціональної зайнятості сільського населення може бути вирішена тільки при здійсненні послідовних економічних перетворень з урахуванням особливостей формування ринку праці сільських територій.

Забезпечення зайнятості має бути визначальним фактором при реалізації будь-яких економічних проектів на селі, що дозволить не тільки виключити ймовірність подальшого скорочення робочих місць, а й передбачити можливості створення умов для їх збільшення. Це сприятиме підтримці балансу між попитом та пропозицією на ринку праці, а також слугуватиме основою збалансованого розвитку сільських територій.

Перехід до збалансованого розвитку передбачає формування ефективного механізму управління сільськогосподарським землекористуванням з урахуванням екологічного та соціально-економічного чинників. Крім того має бути забезпечена обов'язкова підтримка з боку держави, що сприяло б злагодженому веденню виробництва на землі.

Механізм управління сільськогосподарським землекористуванням являє собою цільову, взаємопов'язану, структурно та функціонально організовану сукупність процесів, з яких складається ефективне управління системою сільськогосподарського землекористування через формування економічних, фінансових, правових, організаційних, соціально-психологічних, природно-господарських умов, що забезпечують максимальне відображення публічних інтересів, на основі наявного природно-господарського потенціалу.

У процесі управління має бути забезпечена систематична координація збалансованих за ресурсами та розгорнутих у часі економічних, соціальних,

технічних, виробничих, організаційних та інших заходів, які здійснюються державною владою, органами місцевого самоврядування, підприємствами та організаціями різних форм власності, що забезпечуватимуть досягнення цілей збалансованого розвитку. Інакше кажучи, процес управління передбачає послідовність взаємопов'язаних дій, необхідних для досягнення головної стратегічної мети – збалансованого землекористування, що має на меті:

- зростання, диверсифікацію та підвищення ефективності сільської економіки;
- відтворення та підвищення якості людського ресурсу, повну та продуктивну зайнятість працездатного населення;
- підвищення і наближення до міських параметрів рівня та якості життя на сільських територіях;
- раціональне використання та відтворення природних ресурсів.

Вважаємо, що механізм управління сільськогосподарським землекористуванням має спиратися на такі складові:

- обов'язкова підтримка держави;
- стимулювання в сільській місцевості розвитку несільськогосподарських видів діяльності, таких як зелений або екологічний туризм, переробка агропродукції тощо;
- підвищення інвестиційної привабливості сільських територій;
- впровадження процесу виробничої диверсифікації у сільськогосподарському землекористуванні, що дозволить модернізувати технологічний базис, сформувати ефективну за функціями та структурою модель національної агропромислової системи;
- екологізація ведення виробництва на селі;
- запровадження на селі соціально рівних, порівняно з містом, умов отримання доходів і суспільних благ;

- забезпечення вільного доступу до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних, інших ресурсів для господарюючих суб'єктів, які ведуть підприємницьку діяльність на сільських територіях;
- формування на селі соціальних інститутів, які забезпечать захист економічних і соціальних інтересів різних груп сільського населення;
- здійснення програм щодо покращення екологічної ситуації у сільській місцевості;
- оптимізація територіального розміщення сільського господарства та пов'язаних із ним галузей;
- стратегічне просторове планування;
- моніторинг стану земельних угідь;
- освоєння порушених територій;
- розвиток інженерної інфраструктури на сільських територіях.

Дотримання цих складових забезпечить суттєве поліпшення виробничо-ресурсного потенціалу, стимулюватиме збалансований розвиток сільських територій на засадах органічної єдності всіх її складових.

Дослідження цього питання свідчить про важливість досягнення збалансованого сільськогосподарського землекористування, відновлення та освоєння порушених територій із досить розвиненою інфраструктурою, житловим фондом, трудовими ресурсами, що, в свою чергу, можна реалізувати шляхом комплексного підходу до даної проблематики, активного використання фінансових, нормативних та адміністративних важелів управління.

Отже, запровадження механізму управління сільськогосподарським землекористуванням дозволить ефективно та раціонально використовувати земельно-ресурсний потенціал, що, в свою чергу, сприятиме збалансованому розвитку сільських територій, збільшенню обсягу виробництва агропродукції, підвищенню рівня конкурентоспроможності сільського господарства, зайнятості на селі, зростанню доходів та покращенню якості життя сільського населення.

Висновки до 1 розділу

1. Науково-методологічні засади розвитку сільськогосподарського землекористування наразі є недостатньо дослідженими. Враховуючи вищевикладене, набувають актуальності питання, пов'язані із запровадженням системи сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку територій.

2. Розвиток сільськогосподарського землекористування на засадах збалансованості передбачає раціональне використання земель зі збереженням площі сільськогосподарських угідь; недопущення зниження продуктивності земель; підвищення рівня родючості ґрунтів; дотримання вимог чинного законодавства щодо цільового використання земель з урахуванням природно-кліматичних, географічних та екологічних властивостей конкретних земельних ділянок.

3. Аналіз законодавчої бази системи управління земельними ресурсами свідчить, що, незважаючи на значну кількість розроблених та затверджених законів України, постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента України, відомчих наказів та інструкцій, на сьогодні практично відсутня нормативно-правова база, яка регламентує основні положення збалансованого землекористування. Потребують нагальної необхідності та законодавчого закріплення питання, пов'язані з впровадженням та реалізацією концепції, принципів, методології формування збалансованого землекористування в Україні.

4. Дослідження наукових праць вчених щодо визначення поняття «сільські території» дозволило сформулювати основні функції сільських територій: соціальна; правова; економічна; природна; екологічна. Обґрунтовано важливість впливу кожної функції на збалансований розвиток системи управління сільськогосподарським землекористуванням.

5. В умовах сьогодення земельно-ресурсний потенціал нашої країни має слугувати основою стабільного і збалансованого розвитку сільських територій, складником життєзабезпечення населення, а також підтримки

екологічної рівноваги в аграрній сфері. Досягнення зазначених аспектів можливе за допомогою формування дієвого механізму управління сільськогосподарським землекористуванням, який повинен спиратися на такі складові, як державна підтримка; розвиток несільськогосподарських видів діяльності; інвестиційна привабливість сільських територій; виробнича диверсифікація у сільськогосподарському землекористуванні; екологізація виробництва; реалізація соціально рівних умов отримання доходів і суспільних благ; забезпечення вільного доступу до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних, інших ресурсів; захист та підтримка економічних і соціальних інтересів різних груп сільського населення; покращення екологічної ситуації на селі; просторове планування; освоєння порушених територій; розвиток інфраструктури тощо.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

2.1. Характеристика сучасного стану сільськогосподарського землекористування

Серед країн Європи Україна володіє досить потужним земельно-ресурсним потенціалом, ефективне та раціональне використання якого є гарантією забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави, а також благополуччя сільського населення.

Земельний фонд нашої країни становить 60,4 млн. гектарів і характеризується надзвичайно високим рівнем освоєння. Близько 70 відсотків земельного фонду України становлять сільськогосподарські землі [48, с. 7].

Відповідно до ст. 22 Земельного кодексу України [15, с. 16] землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Згідно з п. 2 ст. 22 Земельного кодексу України [15, с. 16-17] до земель сільськогосподарського призначення належать:

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі під об'єктами виробництва біометану, які є складовими комплексів з

виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

З огляду на те, що у сільському господарстві земля функціонує у двох якостях – територіального базису та засобу виробництва, до складу земель сільськогосподарського призначення належать як сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги), які відповідно до природних властивостей, розташування та господарських потреб служать основним засобом виробництва в рослинництві, так і несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, землі під господарськими будівлями і спорудами, об'єктами інфраструктури тощо), які використовуються як територіальний базис і необхідні для організації сільськогосподарського виробництва [49, с. 84].

Сільськогосподарська галузь відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку країни. Це одна з основних сфер національного господарства, яка забезпечує виробництво продуктів харчування і є найважливішою умовою розвитку суспільства. Продукти сільського господарства і промислові товари, що виробляються з сільськогосподарської сировини, становлять 75% фонду народного споживання [50, с. 9].

Основні завдання сільського господарства – забезпечити інтенсивний розвиток і підвищення ефективності всіх його галузей з метою збільшення виробництва і поліпшення якості продукції, що є основою задоволення потреб населення в продуктах харчування і промисловості в сировині. Вирішення цих завдань значною мірою залежить від рівня використання досягнень науково-технічного прогресу, поглиблення зв'язків сільського господарства з усіма галузями агропромислового комплексу, радикальних перетворень в економічних відносинах та прискорення соціальної перебудови села [50, с. 10-11].

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [51] станом на 1 січня 2020 року у складі земельного фонду нашої

країни з 603,5 тис. га 68,5% (41310,9 тис. га) займають саме сільськогосподарські угіддя (рис. 2.1).

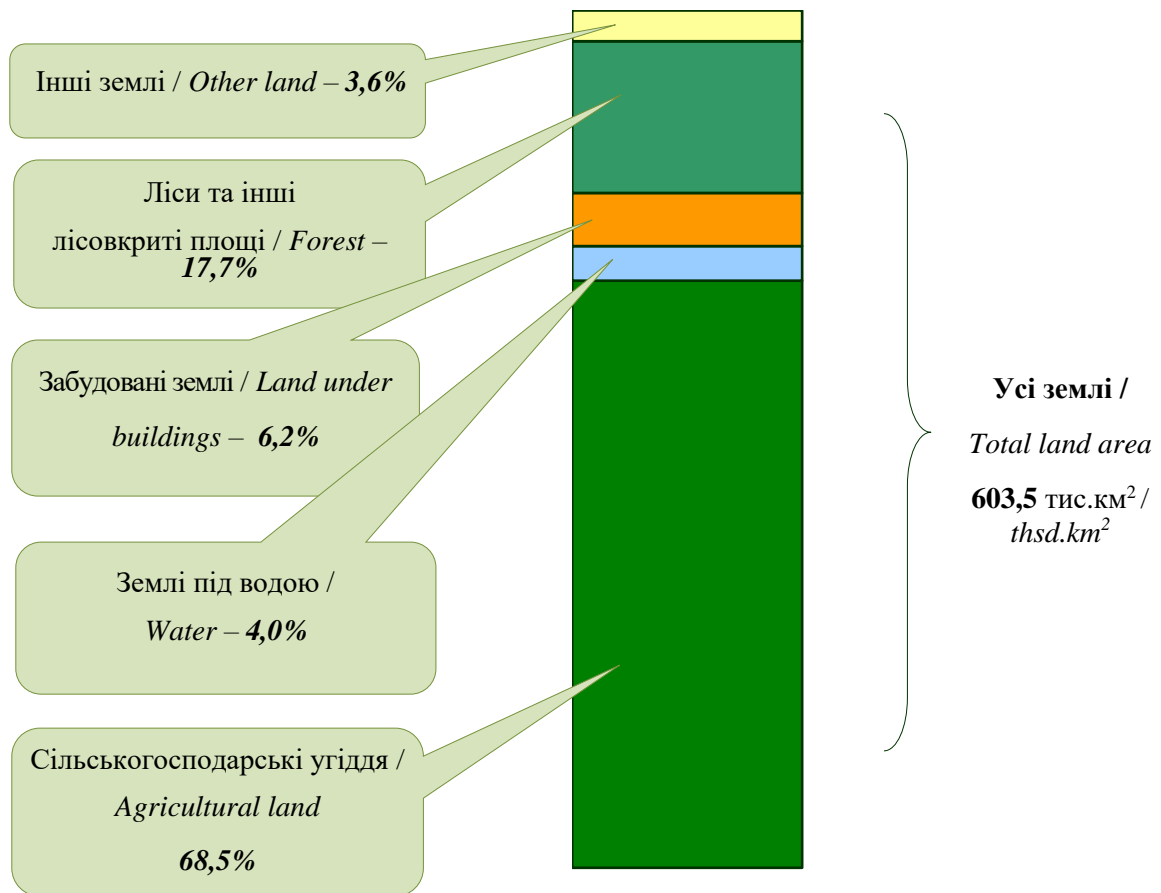

Рис. 2.1. Площа земельних угідь станом на 1 січня 2020 р.

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [51]

Структура сільськогосподарських угідь включає 79,3% ріллі, 12,7% пасовищ, 5,5% сіножатей, 2% багаторічних насаджень та 0,4% перелогів [52] (рис. 2.3).

Україна станом на сьогодні – це держава, площа якої сягає 6% від площі Європи, має 41,3 млн га сільськогосподарських угідь, що становить 19% від площі Європи, з них рілля займає 32,7 млн га, це 27% від території Європи. Кількість земель на одну одиницю населення також перевищує середньоєвропейський удвічі і становить 0,9 га, при середньоєвропейському

– 0,44 га. Тобто Україна займає лідируючі позиції за кількісними площинними характеристиками в Європі, і є важливим гравцем на міжнародному ринку сільськогосподарської продукції [53, с. 48].

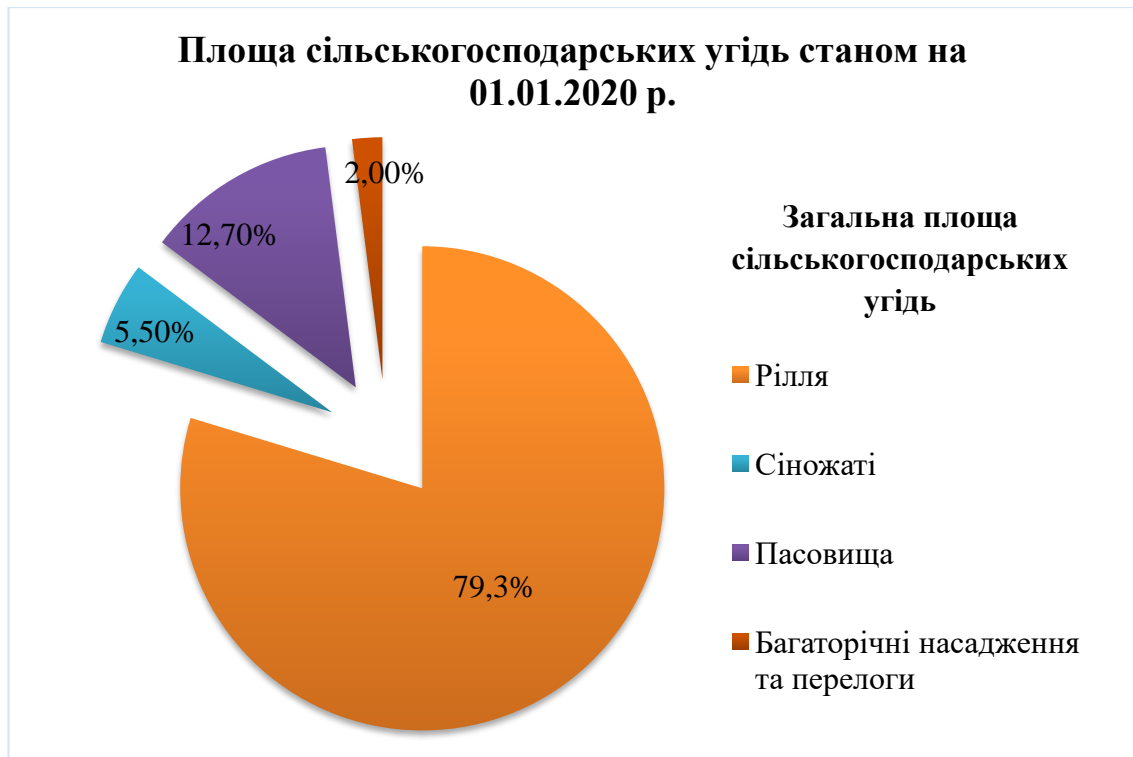

Рис. 2.2. Площа сільськогосподарських угідь станом на 01.01.2020 р.

Джерело: складено автором за даними Державної статистики України [52]

У структурі сільськогосподарських угідь нашої країни площа ріллі займає значно більше, ніж у європейських країнах. Все це є наслідками високого рівня освоєності земельного фонду та розораності сільськогосподарських угідь, що, в свою чергу, може призвести до виникнення загроз розвитку ерозійних процесів та деградації агроландшафтів.

Порівняння досвіду земельних перетворень в європейських країнах свідчить про неоднакову освоєність сільськогосподарських земель. Так, внаслідок несприятливих кліматичних умов на півночі Європи площі розорюваних земель не перевищують 10% загальної площі скандинавських країн. У структурі сільськогосподарських угідь площа пасовищ та сіножатей

в цих країнах сягає 2%. У Центральній Європі спостерігається найбільша сільськогосподарська освоєність території. Зокрема, у Франції вона становить 54,9% від загальної площі країни, у Польщі – 57,8 %, Німеччині – 47,9 %; Іспанії – 59,7 %; Швейцарії – 38,7%. На півдні Європи площі оброблюваних земель коливаються в межах від 15 до 20,6% [54, с. 363].

Наразі для України характерна наявність надзвичайно високого рівня освоєності земельного фонду та розораності сільськогосподарських угідь. Структурна незбалансованість земельного фонду погіршує ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. Розораність сільськогосподарських угідь в Україні на сьогоднішній день складає в середньому 78% [55, с. 49].

На наш погляд, з метою зменшення рівня розораності сільськогосподарських угідь, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, їхнього захисту від процесів деградації, забезпечення раціонального та ефективного використання земельних ресурсів необхідне дотримання наступних умов:

- впровадження контурно-меліоративної організації території, орієнтованої на оптимізацію природних агроландшафтів;
- використання ресурсощадливих технологій, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів;
- екологізація сільськогосподарського виробництва;
- ефективне залучення сільськогосподарської техніки;
- використання сільськогосподарських земель виключно за їх цільовим призначенням;
- залучення до сільськогосподарського обігу земель, які не використовуються;
- проведення дієвого моніторингу стану сільськогосподарських угідь;
- ведення обліку та оцінки економічних, соціальних та екологічних умов використання земель сільськогосподарського призначення;

- додержання еколого-обґрунтованих нормативів навантаження на земельні ділянки;
- забезпечення державного контролю за використанням сільськогосподарських земель;
- використання міжнародного досвіду збалансованого сільськогосподарського землекористування.

Отже, на підставі вищевикладеного зазначимо, що організація раціонального та ефективного сільськогосподарського землекористування – це довготривала процедура формування територіальних, правових, соціальних, економічних та екологічних складових з метою залучення до виробничого процесу наявних площ сільськогосподарських угідь, за умови збереження та покращення якісного стану земель.

В умовах сучасних реалій в нашій країні постала необхідність в перегляді або в значному корегуванні традиційних методів ведення сільськогосподарського землекористування. Дотримання запропонованих умов, орієнтованих на раціональне та екологічнобезпечне використання земельних ресурсів, надасть змогу не тільки досягти цілей збалансованого розвитку, а також сприятиме наближенню аграрного сектору України до європейських стандартів.

2.2. Дослідження особливостей збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування

Питання переходу системи землекористування нашої країни на засади збалансованого розвитку вже давно в центрі уваги українського суспільства, оскільки концепція збалансованого розвитку на даний час визнана всіма країнами-членами ООН в якості одного з пріоритетних напрямів розвитку людства.

Концепція збалансованого (сталого) розвитку йде еволюційним шляхом, який може бути поділено на три етапи: зародження, популяризації концепції та етап удосконалення концепції (рис. 2.3) [56, с. 38].

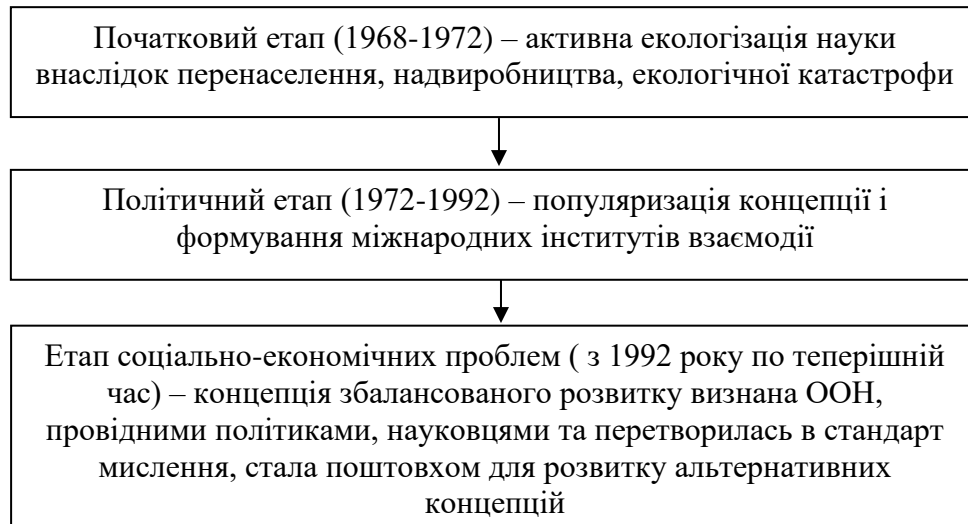

Рис. 2.3. Етапи еволюції концепції збалансованого (сталого) розвитку

Джерело: вдосконалено автором на основі [56]

Так, дослідження щодо збалансованого сільськогосподарського землекористування набули актуальності після опублікування звіту Світової комісії з навколишнього середовища та розвитку (World Commission on Environment and Development) «Наше спільне майбутнє» у 1987 році [57]. Цим документом під назвою «Звіт Брундтланда» (Brundtland Report) було розроблено та окреслено головні принципи збалансованого розвитку (англ. sustainable development), які наразі залишаються актуальними.

У 1992 році відбулось схвалення Декларації Всесвітньої конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро), в якій світовим співтовариством остаточно визнано важливість збалансованого розвитку та закріплено 27 найважливіших принципів охорони довкілля у контексті забезпечення збалансованого розвитку [58].

У 2015 році на сесії Генеральної Асамблеї ООН було схвалено «План дій для людей, планети та процвітання», в якому до 2030 року затверджено

17 цілей збалансованого розвитку, які включають 169 завдань. План підтримали 193 країни, враховуючи Україну [59].

В умовах сьогодення визначились негативні тенденції сільськогосподарського землекористування такі, як: високий рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, збільшення антропогенного навантаження на земельні ділянки, зниження родючості ґрунтів, слабка ефективність роботи організацій, що регулюють стан та охорону земельних ресурсів, ігнорування наукових рекомендацій щодо раціонального землекористування тощо.

Очевидним є те, що наразі існує нагальна потреба пошуку новітніх підходів проведення земельної політики, орієнтованих на збалансований розвиток сільськогосподарського землекористування.

Варто зазначити, що концепція збалансованого розвитку базується на трьох основних складових – екологічній, економічній та соціальній. Зокрема, Брижань І.А. [60, с. 130] зазначає, що на основі тріади економічних, соціальних та екологічних складових розробляються національні стратегії сталого розвитку або переходу до нього. Також вчений акцентує увагу на тому, що таке складне явище як сталий розвиток потрібно розглядати не як суму окремих вищеперерахованих елементів сфер діяльності людини, а як систему, що представляє собою множину елементів, які знаходяться у взаємодії, відносинах, зв'язках і завдяки цьому представляють собою цілісність [60, с. 131].

Деякі науковці [61, с. 217] розглядають збалансований розвиток як гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних складових розвитку, оскільки лише досягнення збалансованості між ними забезпечить можливість перейти до такого суспільного розвитку, який не виснажуватиме природні та людські ресурси, а тому матиме можливість тривати досить довго.

Дослідження інших літературних джерел [62, с. 222] дає підстави стверджувати, що «в основу збалансованого сільськогосподарського

землекористування покладено розуміння його як процесу забезпечення функціонування територіальної сільськогосподарської системи із заданими параметрами в певних умовах протягом тривалого періоду часу, що призводить до гармонізації факторів виробництва і покращення якості життя сучасних і майбутніх поколінь за умови збереження і поетапного відновлення цілісності навколишнього природного середовища».

Визначальним фактором є те, що концепція збалансованого сільськогосподарського землекористування виступає як самостійне економічне явище, що структурно та функціонально пов'язане з регіональною специфікою агропромислового комплексу та продовольчим ринком. Причому процес збалансованості функціонування останніх об'єктивно обумовлений, з одного боку, загальним змістом земельної реформи, а з іншого – суб'єктивною економічною реальністю, що склалася в сільській місцевості.

У зв'язку з цим, вирішення проблеми збалансованості має виходити з існуючої фінансово-економічної ситуації, а також враховувати соціальну, екологічну, демографічну специфіку та особливості територіальних утворень. Збалансоване сільськогосподарське землекористування передбачає стабільний розвиток сільської спільноти, що забезпечує виконання народногосподарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини, інших несільськогосподарських товарів та послуг), а також суспільних благ (збереження сільського способу життя та сільської культури, надання рекреаційних послуг, соціальний контроль над територією, збереження агроландшафтів); підтримання екологічної рівноваги в біосфері тощо.

Збалансоване сільськогосподарське землекористування поєднує технології та заходи, які спрямовані на інтеграцію соціально-економічних принципів з екологічною складовою, щоб одночасно забезпечити:

- підтримку та ефективність виробництва;

- зниження рівня виробничого ризику та підвищення захисної здатності ґрунту від процесів деградації;
- збереження природно-ресурсного потенціалу та запобігання погіршенню якості ґрунтів;
- економічну доцільність;
- соціальну прийнятність і отримання вигод завдяки вдосконаленню системи управління земельними ресурсами [63, с. 398].

Зауважимо, що в умовах сучасних реалій досі немає нової концепції управління земельними ресурсами, а існуючі практично не орієнтовані на збалансоване сільськогосподарське землекористування.

Наразі Україна має сприятливі умови для переходу до збалансованого сільськогосподарського землекористування. Однак найважливішою передумовою досягнення збалансованості в аграрному секторі є зменшення площі інтенсивно оброблюваних земель, на яких здійснюється господарська діяльність.

Для вирішення питання щодо підвищення рівня ефективності сільськогосподарського землекористування необхідно:

- зосередити потенціал аграрного сектору на створення енерго- та ресурсозберігаючих технологій, які будуть спрямовані на зниження потреби в додаткових територіях;
- забезпечити цілеспрямовану підтримку інтересів всіх суб'єктів господарювання до посилення екологічної мотивації, що є однією з передумов переходу до збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування;
- сформувані необхідні організаційно-господарські, соціальні, екологічні, економічні, правові та інші умови для переходу до збалансованого розвитку.

Варто зазначити, що досягнення цілей збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування передбачає комплексну інтеграцію соціально-економічних та екологічних інтересів, зокрема надання

екологічним аспектам рівного значення з економічними показниками при оцінці впливу проектів розвитку, а також розробки надійних індикаторів екологічної ефективності.

На наш погляд, особливостями збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування є:

- цілеспрямована політична та інституційна підтримка держави, включаючи розробку механізмів стимулювання впровадження збалансованого землекористування та отримання доходів на місцевому рівні;
- реалізація підходів, які орієнтовані на інтереси землекористувачів із залученням громадськості;
- інтегроване використання природних ресурсів на рівні фермерських господарств та в масштабах екосистем;
- здійснення заходів з прогнозування, планування, організації раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення незалежно від форм власності на всіх рівнях (місцевому, регіональному, національному);
- організація території сільськогосподарських організацій із створенням просторових умов, які забезпечать ефективне функціонування сільськогосподарського виробництва;
- впровадження прогресивних форм організації праці, вдосконалення складу і розміщення земельних угідь, сільськогосподарських культур, системи сівозмін, сінокосо- і пасовищезмін;
- розробка системи заходів щодо збереження і поліпшення природних ландшафтів, відновлення і підвищення родючості ґрунтів, рекультивації порушених земель і малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії;
- багатостороння співпраця та партнерство землекористувачів, технічних експертів та політиків задля своєчасного визначення причин деградації земель та здійснення коригувальних заходів, а також для того, щоб політичне та регуляторне середовище сприяло прийняттю найбільш доцільних управлінських рішень [63, с. 400].

Досягнення цілей збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування дозволить господарюючим суб'єктам ефективно та раціонально використовувати наявний земельно-ресурсний потенціал, підвищуючи продуктивність земель без погіршення якісного стану ґрунтів, а також зменшить навантаження на природні ресурси та сприятиме підвищенню і підтримці економічної продуктивності та екологічної стійкості.

Зауважимо, що збалансований розвиток сільськогосподарського землекористування має визначальне значення для мінімізації процесів деградації земель, відновлення та освоєння вже порушених територій, а також забезпечення оптимального використання земельних ресурсів на благо нинішнього та майбутніх поколінь.

Отже, розвиток сільськогосподарського землекористування на засадах збалансованості відіграватиме важливу роль в системі управління земельними ресурсами, оскільки сприятиме покращенню та збереженню стану сільськогосподарських земель та агроландшафтів, скороченню частки невикористовуваних сільськогосподарських угідь, здійсненню процесу екологізації сільськогосподарського землекористування шляхом проведення організаційно-виробничих, технічних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на покращення екологічного стану земель та навколишнього природного середовища тощо.

2.3. Основні напрями та пріоритети збалансованого розвитку сільських територій

За період здійснення земельної реформи аграрна політика нашої країни пройшла еволюційний шлях від надання переваг вільному ринку до ідеї впливу на кон'юнктуру продовольчого ринку, а також до розвитку системи прямого державного фінансування сільської соціальної інфраструктури.

В умовах сьогодення попередні підходи змінюються новою ідеєю, яка полягає в тому, що державна політика в агросфері повинна будуватися на

основі концепції збалансованого розвитку, що, в свою чергу, надасть змогу покращити якісний стан земель, підвищити родючість ґрунтів, здійснити екологізацію виробництва тощо.

Слід зазначити, що забезпечення збалансованого розвитку сільських територій має відбуватися в рамках чотирьох основних напрямів (рис. 2.4) [64, с. 161].

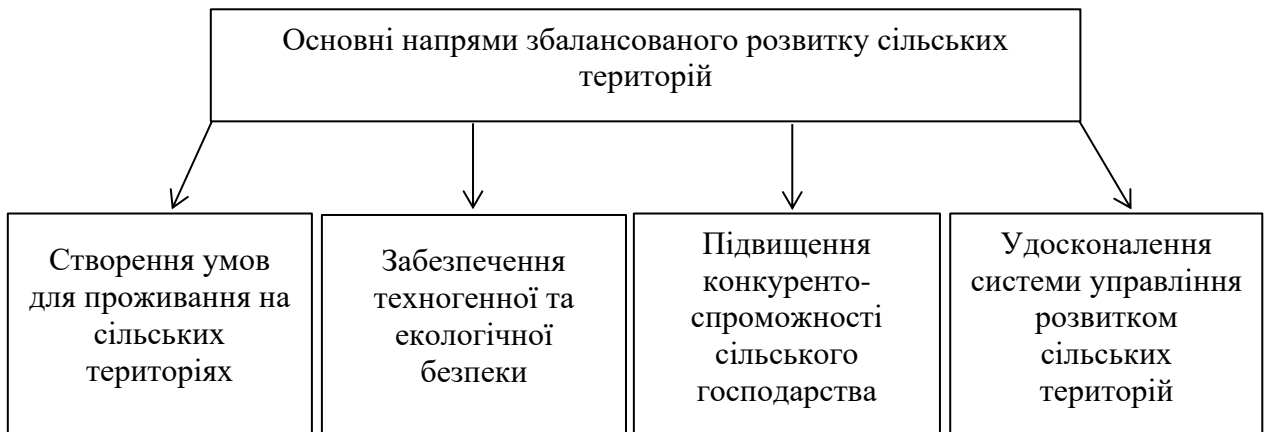

Рис. 2.4. Характеристика основних напрямів збалансованого розвитку сільських територій

Джерело: складено автором на основі [64, с. 161]

Для формування умов проживання на сільських територіях необхідним є:

- впровадження соціальних стандартів та нормативів на сільських територіях;
- покращення демографічної ситуації, зайнятості та підвищення доходів сільського населення;
- розвиток інженерної інфраструктури, поліпшення якості освітніх послуг відповідно до стандартів початкової, базової та повної середньої, професійної та позашкільної освіти, розвиток лікувально-оздоровчої мережі (реконструкція, ремонт, будівництво нових закладів охорони здоров'я та підвищення якості медичного обслуговування сільського населення);
- розвиток мережі закладів фізичної культури та спорту;

- розвиток культурно-дозвільної мережі;
- відновлення та охорона об'єктів історичної, природної та культурної спадщини у сільській місцевості, створення сприятливих умов проживання на селі;
- розвиток шляхової мережі на сільських територіях;
- вдосконалення мережі сільських відділень зв'язку, розвиток сільського екотуризму, народних промислів, агробізнесу.

В рамках вирішення проблем соціального характеру на селі органам влади доцільно сконцентрувати увагу на таких питаннях, як:

- проведення комплексної паспортизації сільських населених пунктів з метою оцінки поточного стану соціальної інфраструктури та окреслення стратегічних напрямів розвитку кожного села;
- встановлення соціальних стандартів та нормативів щодо умов проживання сільського населення;
- розроблення регіональних програм розвитку сільських територій на підставі даних паспортизації та затверджених соціальних стандартів умов проживання сільського населення;
- створення додаткових робочих місць шляхом розвитку сільськогосподарської та несільськогосподарської підприємницької діяльності, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню доходів сільського населення;
- вдосконалення міжбюджетних відносин з метою підвищення економічної спроможності місцевих органів влади у вирішенні соціальних проблем на селі та забезпечення збалансованого розвитку сільських територій.

Для забезпечення техногенної та екологічної безпеки доцільним є:

- виведення деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь з інтенсивного землеробства;
- підвищення родючості ґрунтів та проведення екологізації сільськогосподарського виробництва;

- забезпечення розвитку органічного аграрного виробництва;
- організація та забезпечення ефективного використання земельних, лісових та водних ресурсів;
- оптимізація землекористування шляхом покращення системи реєстрації прав власності на земельні ділянки та інші об'єкти нерухомості, формування ринкових земельних відносин.

Аналіз досвіду зарубіжних країн збалансованого розвитку сільських територій свідчить про те, що в країнах Євросоюзу домінують наступні концепції розвитку сільських територій:

- концепція, що ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу (галузева модель);
- концепція, в якій сільський розвиток пов'язаний виключно із зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторами економіки (перерозподільча модель);
- концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів в цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні) (територіальна модель) [65, с. 15-16].

Відмінними рисами секторальної моделі сільського розвитку є вирівнювання доходів з іншими секторами, збільшення масштабів виробництва та його інтенсифікація. Впровадження перерозподільної моделі розвитку сільських територій сприятиме скороченню диспропорцій між занедбаними сільськими та міськими районами, компенсацію впливу несприятливих природних та соціально-економічних факторів, а також диверсифікацію доходів аграрного виробництва. Ключовими аспектами територіальної моделі розвитку сільських територій є використання внутрішнього потенціалу сільських територій, залучення інвестицій у сільськогосподарське виробництво, розвиток диверсифікованих видів

діяльності, а також формування несільськогосподарських видів діяльності на селі.

Досвід країн Європи щодо розвитку сільських територій дозволяє визначити пріоритетні напрями і для України, що, в свою чергу, сприятиме досягненню цілей збалансованого розвитку та підвищенню рівня якості життя на селі.

Наразі для розвитку сільських територій економічно вигідним є включення земельних ресурсів як основного матеріального ресурсу у матеріально-грошовий обіг, що дозволить підвищити капіталізацію основних фондів, а також збільшити кількість обігових коштів, які матимуть фактичне забезпечення – землю.

Розширення міжнародних транспортних та енергетичних коридорів, а також інформаційних каналів надасть можливість зменшити витрати на державне управління на сільських територіях та змінити в позитивний бік систему вартісних відносин між господарством і державою.

Зменшення енергозатрат на виробництво продукції сприятиме екологізації виробництва, підвищенню енергоефективності, створенню нових можливостей за рахунок трансформації ресурсоощадного виробництва в ресурсозберігаюче, а також усвідомленню необхідності внесення поживних елементів, що видобуваються безпосередньо із землі (калій, фосфор та інші) [65, с. 16-17].

Виділення дотацій для розвитку системи господарювання на сільських територіях забезпечить реальну підтримку фермерів та агровиробників, а також надасть змогу закріпити їх право власності на землю та підвищити рівень ефективності виробництва.

Здійснення трансакцій із землею на основі розповсюдження принципу добросовісності на розпорядження, здійснення угод із земельною ділянкою сприятиме залученню земельного капіталу в ринковий обіг та об'єктивності реалізації перспективних напрямів окремих суб'єктів земельних та майнових відносин [65, с. 17].

Варто зазначити, що досягнення динамічного та збалансованого розвитку сільських територій передбачає впровадження програмно-цільового підходу, який дозволить інтегрувати та посилити державну координацію вжитих заходів, доповнити їх та підвищити ефективність використання ресурсів, що спрямовуються на сільський розвиток, забезпечити комплексність та послідовність позитивних перетворень з урахуванням пріоритетного розв'язання ключових завдань.

При цьому залежно від агрокліматичного та соціально-економічного потенціалу сільських територій функцію розвитку аграрної економіки держава та органи місцевого самоврядування можуть здійснювати різними шляхами. На депресивних та занедбаних територіях з відносно менш сприятливими агрокліматичними умовами для виробництва конкурентоспроможної продукції, а також у периферійних сільських районах, віддалених від центрів регіонального розвитку, які не мають сучасної ринкової, соціальної та виробничої інфраструктури, програми розвитку сільських територій будуть мати істотні відмінності за змістом та формами їх реалізації порівняно з тими територіями, які за цими характеристиками мають порівняльні переваги.

Досить важливим аспектом для розвитку сільських територій є врахування вартості земель на основі оціночних показників, забезпечення умов екологізації сільськогосподарського та промислового виробництва, врахування певних екологічних показників при веденні виробництві на земельних ділянках, таких як значна відстань від пунктів переробки екопродукції, наближеність водних джерел та лісових масивів тощо.

Підвищення збалансованості агропродукції та зміцнення ролі органів місцевого самоврядування сприятиме залученню інвестицій у сільське господарство, а також відновленню виробничого потенціалу сільських територій.

Однак процедура інвестування в розвиток сільських територій часто ускладнена та пов'язана з тим, що:

- низка сільських підприємств знаходяться в зоні низької рентабельності та низьких доходів;
- диспаритет цін в агропромисловому комплексі, що обмежує прибутки виробників;
- короткостроковість інтересів в агропромисловому комплексі;
- дефіцит кадрів, спричинений відпливом сільського населення;
- низька привабливість сільської території для проживання;
- відсутність системної стратегії інвестування розвитку сільських територій, тобто, для більшості територій рівень перспективності не перевищує середнього.

Вдосконалення економічного регулювання інвестиційної діяльності у сфері збалансованого розвитку сільських територій має відповідати наступним вимогам:

- створення умов, що сприяють забезпеченню сталого зростання та розвитку сільських територій на основі інноваційно-інвестиційного типу розширеного відтворення;
- необхідності забезпечення імпортозаміщення сільськогосподарської продукції та продовольства;
- зростання інвестиційної привабливості сільських територій, економіки;
- підвищення ефективності використання основних факторів виробництва в сільському господарстві (землі, праці та капіталу).

Впровадження системного підходу з метою досягнення збалансованого соціально-економічного розвитку сільських територій сприятиме не тільки розвитку конкуренції, а також забезпеченню позитивного ефекту від комплексної взаємодії факторів зовнішнього та внутрішнього середовища задля досягнення цілей збалансованого розвитку, а також можливості їх адаптації до змін у політиці країн.

Розширення ринків збуту вітчизняної агропродукції не лише на внутрішньому ринку, а й у Європі, сприятиме введенню на існуючі ринки

нових та вдосконалених видів сільськогосподарської продукції, а також розробці нових та більш ефективних технологій виробництва.

У сільській місцевості перспективним шляхом вирішення проблеми регулювання рентних платежів в різних агрокліматичних зонах є диференційоване оподаткування агровиробників залежно від розміру земельних ділянок та родючості ґрунтів, що, в свою чергу, сприятиме впровадженню оптимально упорядкованих систем землекористування.

Стратегія збалансованого розвитку сільських територій зумовлена насамперед модернізацією сільського господарства, оптимальною структурою зайнятості працездатного населення, а також має бути заснована на комплексному підході до розвитку села як єдиної еколого-економічної та соціо-екологічної системи.

Будь-яка зі складових цієї системи передбачає досягнення її зростаючої ефективності та науково обґрунтованого результату досягнутих можливостей соціально-економічного розвитку, а також вдосконалення аграрних відносин у виробничій, соціальній та екологічній галузях.

Таким чином, збалансований розвиток сільських територій як система постійної еволюційної зміни окремих територіально та функціонально взаємопов'язаних системних елементів, передбачає такий розвиток, який:

- передбачає позитивний вектор спрямованості ефективної господарської діяльності підприємств та організацій окремої території (включаючи аграрний сектор) на відносно тривалому часовому відрізку;

- являє собою суспільно прийнятну та економічно обумовлену стійкість досягнутого соціального та еколого-економічного рівня регіонального розвитку;

- передбачає мінімізацію втрат від можливих господарських, кадрових та екологічних ризиків;

- не порушує загальноприйнятих принципів збалансованого розвитку агропромислового комплексу, ефективності використання трудового потенціалу сільської місцевості тощо.

Саме такий підхід дозволить найбільш оптимально реалізувати принципи збалансованого розвитку аграрного сектору та всіх галузей агропромислового комплексу, включаючи невиробничу сферу діяльності, а також ефективно використовувати природні та трудові ресурси села, підвищуючи зайнятість та доходи сільського населення.

Зазначені напрями та пріоритети збалансованого розвитку сільських територій сприятимуть веденню ресурсоощадливого та еколого-орієнтованого виробництва на селі, а також забезпечуватимуть його ефективність та функціональність, що позитивно впливатиме на збалансованість сільськогосподарського виробництва загалом.

Таким чином, можна дійти висновку, що розвиток сільських територій на засадах збалансованості є одним з ключових умов демократичного розвитку українського суспільства, його соціально-економічного благополуччя, а тому має стати пріоритетним напрямом розвитку нашої держави.

Висновки до 2 розділу

1. Аналіз земельного фонду свідчить про те, що Україна має значний земельно-ресурсний потенціал. За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру у складі земельного фонду нашої країни з 603,5 тис. га 68,5% (41310,9 тис. га) займають саме сільськогосподарські угіддя, з них 32757,3 тис. га (79,3%) – рілля, 2283,9 тис. га (5,5%) – сіножаті, 5250,3 тис. га (12,7%) – пасовища, 1019,4 тис. га (2%) – багаторічні насадження, 166,7 тис. га (0,4%) – перелоги.

2. Існуюча на сьогодні інтенсифікація сільського господарства, нераціональне сільськогосподарське землекористування, збільшення антропогенного навантаження, а також використання земель не за цільовим призначенням сприяють підвищенню рівня освоєності земельного фонду та розораності сільськогосподарських угідь, провокують розвиток ерозії ґрунтів та інших процесів деградації на земельних ділянках. З метою запобігання

вищевказаних руйнівних процесів запропоновано дотримання таких умов, як: запровадження контурної меліоративної організації території, спрямованої на оптимізацію природних агроландшафтів; використання технологій, які сприятимуть підвищенню родючості ґрунтів; впровадження екологізації сільськогосподарського виробництва; використання земель за цільовим призначенням; включення до сільськогосподарського обігу невикористовуваних земель; проведення моніторингу стану ґрунтів; дотримання екологічно обґрунтованих нормативів навантаження на земельні ділянки тощо.

3. Проаналізувавши сучасний стан сільськогосподарського землекористування в нашій країні, стає очевидним те, що потребують перегляду або значного корегування класичні методи ведення сільськогосподарського землекористування. В умовах ситуації, що наразі склалася в агросфері, існує необхідність в пошуку новітніх підходів ведення земельної політики, направлених на збалансований розвиток сільськогосподарського землекористування.

4. Дослідження літературних джерел щодо концепції збалансованого розвитку дає підстави стверджувати, що збалансований розвиток базується на взаємному поєднанні трьох основних складових – екологічної, економічної та соціальної. Зазначено, що наразі в Україні склалися сприятливі умови для переходу до збалансованого сільськогосподарського землекористування.

5. Акцентовано увагу на тому, що сьогодні державна політика в сфері земельних відносин має будуватися на основі концепції збалансованого розвитку, що, в свою чергу, забезпечить оптимальне використання земельних ресурсів на благо нинішнього та майбутніх поколінь, а також сприятиме наближенню аграрної галузі України до європейських стандартів.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗБАЛАНСОВАНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1. Формування моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування

Наразі в Україні виняткове значення для розвитку вітчизняної економіки набувають питання щодо збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу, оскільки саме земельні ресурси є основним елементом національного багатства нашої країни та головним засобом виробництва у сільському господарстві.

Проте із запровадженням повноцінного земельного ринку в нашій державі виникла загроза надмірної неконтрольованої експлуатації сільськогосподарських земель, а також недотримання екологічних вимог щодо використання земель сільськогосподарського призначення з метою отримання високих доходів.

На рис. 3.1 представлені основні проблемні питання сільськогосподарського землекористування, що існують сьогодні.

Рис. 3.1. Основні проблемні питання сільськогосподарського землекористування

Джерело: сформовано автором

Погіршення стану земель пов'язано з високим рівнем антропогенного навантаження на земельні ділянки, розвитком процесів деградації, порушенням оптимального співвідношення між різними елементами навколишнього природного середовища тощо.

Різна ефективність землекористування залежить від зрошуваних оброблюваних земель, збору зернових на душу сільського населення, використання потенційних орних земель тощо.

Нестача продовольства, в свою чергу, пов'язана з великим обсягом експорту сільськогосподарської продукції.

Задля уникнення подібних несприятливих тенденцій потребують змін пріоритети до використання сільськогосподарських земель, які передбачають разом з підвищенням ефективності інтенсивного використання земельних ресурсів дотримання існуючих вимог законодавства з охорони земель, а також перехід до моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування.

Українські дослідники Вергун А.М., Тарасенко І.О. [66, с. 214-215] визначають наступні умови переходу України на модель сталого (збалансованого) розвитку:

- екологобезпечний розвиток економіки, результатом чого повинно стати досягнення вищого рівня добробуту при одночасному розв'язанні ресурсо-екологічних та соціальних завдань;

- відтворення та раціональне використання всіх видів ресурсів, запровадження ефективної системи природокористування та охорони навколишнього середовища, підтримання екологічної рівноваги, як основи збереження довкілля для сучасного та майбутніх поколінь;

- необхідність системної еколого-економічної реструктуризації промисловості, сільського господарства, узгодження цілей та заходів розвитку галузей та регіонів, окремих підприємств, які є елементами соціо-еколого-економічної системи країни;

– співробітництво з міжнародними організаціями з питань сталого розвитку та розв'язання ресурсо-екологічних проблем на основі інноваційного розвитку економіки, запровадження в практику господарювання найкращого досвіду та передових науково-технічних та соціально-економічних досягнень;

– утвердження в суспільстві принципів соціальної справедливості, подолання соціальних проблем та стабілізація на цій основі демографічної ситуації в країні, зниження захворюваності та збільшення тривалості життя людини.

Варто зазначити, що модель збалансованого землекористування необхідно розглядати крізь призму екологічних, економічних та соціальних чинників. Зокрема, Гунько Л.А. [67, с. 59] наголошує на тому, що «модель сталого (збалансованого) землекористування – це надзвичайно широке поняття і його слід розглядати як соціально-економічну та екологічну систему, яка охоплює сільськогосподарське, природоохоронне, рекреаційне та інше землекористування, його екологізацію, капіталізацію, соціалізацію, територіально-просторовий розвиток».

Орієнтуючись на досвід країн Європи, можна стверджувати, що в одним із основних пріоритетів моделі збалансованого землекористування є моніторинг та регулювання екологічних наслідків землекористування, що сприятиме захисту навколишнього середовища від негативного впливу процесу виробництва на землі [68, с. 138].

Територіально-просторове планування землекористування також є невід'ємною складовою моделі збалансованого землекористування. Наприклад, у Польщі та Бельгії, проводяться такі види робіт, як впорядкування сільських територій, класифікація продуктивності земель, облаштування ландшафтів, що, в свою чергу, сприяє підвищенню виробничих потужностей та ефективності використання земельних ресурсів. В нашій країні територіально-просторове планування є важливим інструментом забезпечення збалансованого розвитку землекористування,

раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, збереження біологічного різноманіття, а також підвищення якості життя суспільства [68, с. 138-139].

Формування моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування пов'язане з:

- дотриманням загальної землевпорядної концепції з урахуванням системи екологічних, економічних та соціальних чинників, веденням моніторингу земель;
- заборонаю використання земельних ділянок не за цільовим призначенням;
- всебічною підтримкою держави, що спрямована на розвиток аграрного підприємництва;
- регулюванням обігу земель сільськогосподарського призначення;
- сприянням веденню виробництва досвідченими землекористувачами з професійною освітою;
- здійсненням територіально-просторового планування використання земель тощо.

Стратегічними напрямками формування моделі збалансованого землекористування в Україні повинні стати:

- усунення перешкод та спрощення процедури набуття у власність або передачі в оренду земельних ділянок для розвитку малого та середнього сільськогосподарського підприємництва;
- запровадження економічних інструментів ефективною та злагодженою земельної політики в контексті збалансованого розвитку землекористування таких, як оптимальне оподаткування, надання субсидій, оформлення кредитів, залучення інвестицій тощо;
- розробка і реалізація схем та проектів землеустрою, що забезпечують раціональне використання та охорону земель, освоєння територій, які не використовуються, відновлення потенціалу земель, що є деградованими або порушеними внаслідок військових дій;

- сприяння розвитку еколого-орієнтованого виробництва, націленого на отримання економічної вигоди шляхом дбайливого використання земельно-ресурсного потенціалу;

- забезпечення дієвого моніторингу земель та підтримка їх якісного стану задля ліквідації негативних наслідків землекористування;

- проведення інтегральної оцінки та прогнозування змін стану землекористування під впливом природних та антропогенних факторів, що забезпечить своєчасне усунення негативних наслідків та сприятиме збалансованості землекористування;

- вдосконалення системи землекористування на підставі відповідності структурних елементів агроландшафту та видів використання земель з акцентом на постійне розширення природних систем життєзабезпечення людини;

- забезпечення територіально-просторового планування земельних ресурсів з максимальним врахуванням регіональних природних, господарських, соціальних та інших умов.

Отже, перехід до моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування передбачає розв'язання цілого комплексу задач, що, окрім вищевикладеного, включає в себе:

- створення розгалуженої природоохоронної, соціальної та виробничої інфраструктури;

- комплексну організацію сільськогосподарського землекористування із застосуванням сучасних інформаційних технологій;

- забезпечення раціонального сільськогосподарського землекористування в процесі здійснення моніторингу земель;

- запровадження ефективної системи управління в сфері організації сільськогосподарського землекористування;

- удосконалення методів використання сільськогосподарських угідь;

- проведення багатофакторного аналізу впливу природно-кліматичних, еколого-економічних, гідрологічних, організаційно-господарських,

економіко-правових факторів на збалансоване використання сільськогосподарських земель, встановлення норм та режиму посіву сільськогосподарських культур, охорону навколишнього природного середовища тощо.

Формування моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування не тільки сприятиме розв'язанню проблем соціально-економічного та екологічного характеру, а також дозволить задовольнити потреби теперішнього й майбутнього поколінь.

3.2. Інструменти забезпечення збалансованого розвитку сільських територій

Сільські території є найважливішою соціально-економічною та екологічною підсистемою суспільства. Їм властиві специфічні особливості, задачі, інструменти та показники розвитку. У сільській місцевості зосереджені значні людські, природні та виробничі ресурси, ефективне функціонування яких може істотно покращити стан економіки аграрної галузі, а також підвищити рівень життя населення.

Оскільки концепція збалансованого розвитку включає виробничу, соціальну, екологічну, природоохоронну складові, то стан збалансованості важливо забезпечити в кожній з них за допомогою спеціальних інструментів та цілеспрямовано реалізовувати в єдиній інтегральній системі науково-методичних обґрунтувань та заходів високоефективного здійснення. Збалансованого розвитку сільських територій можна досягнути шляхом освоєння екологічно-орієнтованих технологій, а також радикального покращення інвестиційно-інноваційної ситуації на селі.

Так, Мельник Ю.М. [69, с. 72] наголошує на тому, що «інструменти забезпечення сталого (збалансованого) розвитку – це сукупність регуляційних і стимулювальних адміністративних важелів та ринкових

засобів цілеспрямованого впливу на процес запровадження засад сталого розвитку».

До інструментів забезпечення сталого (збалансованого) розвитку територій варто віднести адміністративні та ринкові інструменти (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Інструменти забезпечення сталого (збалансованого) розвитку сільських територій

Джерело: складено автором на основі [69, с. 72]

Адміністративні інструменти забезпечення збалансованого розвитку територій опосередкованого впливу мають рекомендаційний характер, до них належить: система екологічного менеджменту, екологічний аудит та

екологічне страхування, екологічне маркування та сертифікація, екологічна експертиза, раціональне природокористування тощо.

Поява ринкових інструментів забезпечення збалансованого розвитку територій відповідає принципам ринкової економіки та зумовлена високим рівнем попиту на ринку.

Зокрема, на думку Колесник Т.В. [70, с. 26] «важливим інструментом забезпечення збалансованого розвитку територій виступає регіональне програмування, що передбачає розробку та реалізацію регіональних цільових програм. Основними його суб'єктами виступають органи державної виконавчої влади на місцевого самоврядування, а об'єктами – певні території чи регіони. Метою розробки й реалізації регіональних програм є розвиток територій і регіонів загалом або за їх функціональним призначенням».

Аналіз інших літературних джерел [71, с. 66] дає підстави стверджувати про «доцільність формування правових, організаційних, фінансово-економічних, соціальних інструментів, які вчиняють різну регуляторну дію на процеси збалансованого природокористування». Так, правові інструменти включають:

- екологічне і природно-ресурсне законодавство;
- екологічні і ресурсні цільові програми;
- плани і проекти використання, охорони і відтворення земельних ресурсів;
- постанови, накази, розпорядження, інструкції, листи, роз'яснення щодо використання, охорони і відтворення земельних ресурсів;
- врахування екологічних аспектів землекористування у статистичній звітності, інституціональні інструменти (розмежування повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема щодо функцій управління та контролю у сфері земельних ресурсів);
- інституалізація форм власності на землю;

- інституалізація прав власності на землю, адміністративно-контрольні інструменти (державний відомчий екологічний контроль використання, охорони і відтворення земельних ресурсів);
- громадський екологічний контроль використання, охорони і відтворення земельних ресурсів;
- відповідальність за порушення/невиконання законодавчих норм щодо власності, охорони і відтворення земельних ресурсів;
- моніторинг довкілля, стану земель, стану ґрунтів;
- екологічний аудит, екологічна сертифікація, екологічні стандарти, нормативи, норми, ліміти, регламенти;
- дозвільні інструменти: ліцензування господарської діяльності щодо впливу на довкілля; ліцензування господарської діяльності щодо екологічного аудиту, контролю та моніторингу; дозволи на здійснення виробничо-господарської діяльності [71, с. 66-67].

До організаційних інструментів належать: проведення землеустрою, здійснення контурно-меліоративної організації території, територіально-просторове планування, природно-сільськогосподарське районування тощо.

Інструменти фінансово-економічного характеру включають такі інструменти: економічного стимулювання (міжнародні фонди та інвестиційні програми; державні субсидії, дотації та субвенції; податкові пільги; державні інвестиційні фонди), економічного гарантування (екологічні фонди; екологічне страхування; компенсаційні платежі та виплати), ринкові (ринкова ціна землі; експертна оцінка землі; земельні аукціони; екологічний маркетинг); кредитно-іпотечні (земельна іпотека та земельні банки; державне пільгове кредитування), фіскально-бюджетні (земельний податок; екологічні податки; штрафні санкції; орендна плата; нормативна оцінка землі), інноваційні (державний інноваційний фонд; екоінновації в землекористуванні; безвідсоткове бюджетне кредитування інноваційних проектів сталого землекористування) [71, с. 67].

До інструментів соціального характеру слід віднести інструменти морально-етичного впливу (вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища, екологізація культури тощо), переконання (діяльність суспільства у процесах, пов'язаних з прийняттям адміністративних рішень щодо використання земельних ресурсів), наукового забезпечення інноваційного розвитку у сфері земельних відносин (здійснення наукової діяльності з використанням сучасних технологій).

Якщо розглядати з позицій пріоритетності, то державна аграрна політики має забезпечувати використання таких інструментів, як:

- інструменти збалансованості – зобов'язання держави перед агровиробниками забезпечувати збалансованість механізму підтримки розвитку сільського господарства;

- інструменти адресності – передбачають надання підтримки тільки агровиробникам, не допускається отримання бюджетних коштів посередницькими організаціями;

- інструменти гарантованості – зобов'язання держави щодо підтримки агровиробників усіх форм власності;

- інструменти врахування міжнародних зобов'язань.

До цього переліку вважаємо за потрібне додати такі аспекти, як:

- пріоритетність напрямів державної підтримки агровиробників, що забезпечує раціональне використання ресурсів, а також досягнення мультиплікаторного ефекту в агропромисловому комплексі;

- відповідальність державних управлінських структур за витрачання фінансових коштів, що виділяються з державного та місцевого бюджетів на реалізацію програм та пріоритетних проектів розвитку аграрного сектору та інших сфер агропромислового комплексу.

Слід зазначити, що наразі все більше уваги приділяється можливостям сільських територій до залучення приватних інвестицій у вигляді фінансових та інших ресурсів за умови інноваційної сприйнятливості суб'єкта ринку з

урахуванням його інтересів, потреб, та виражається в активному сприйнятті нововведень, а також безпосередньому їх використанні.

Вважаємо, що успішне досягнення цілей збалансованого розвитку сільських територій вимагає використання спеціальних інноваційно-інвестиційних інструментів, які будуть враховувати природу та фактори збалансованого розвитку сільських територій. Серед таких інструментів інноваційно-інвестиційного характеру можна виділити наступні:

- інструменти пріоритетності довгострокових цілей – довгостроковий характер та високий рівень невизначеності можливих результатів впровадження інновацій викликають необхідність бачення довгострокової перспективи розвитку сільської території на основі активізації та розвитку наявного інноваційного потенціалу;

- інструменти державної участі – на державному рівні встановлюються правила функціонування та взаємодії учасників інноваційного процесу через формування правового поля, що, в свою чергу, стимулюватиме впровадження нових технологій;

- інструменти адаптації – проявляються в пристосуванні системи землекористування до сформованих умов функціонування та потреб суспільства;

- інструменти міжгалузевої взаємодії – забезпечення збалансованого розвитку сільських територій відбувається при об'єднанні організацій різних галузей, які сприяють зростанню конкурентоспроможності одна одної;

- інструменти ефективності – впровадження інновацій на рівні сільських територій має бути спрямоване на отримання максимального соціально-економічного та екологічного ефектів.

Отже, інструменти забезпечення збалансованого розвитку сільських територій можна умовно поділити на три групи – інструменти економічного, екологічного та соціального характеру. Комплексне поєднання вищевказаних інструментів дозволить досягти цілей збалансованого розвитку, що, в свою чергу, сприятиме зростанню обсягів виробництва сільськогосподарської

продукції до повного задоволення населення країни у продуктах харчування за науково-обґрунтованими нормами їх споживання, підвищенню рівня конкурентоспроможності сільського господарства, підвищенню рівня зайнятості на селі, зростанню доходів та покращенню якості життя сільського населення, зміцненню його соціального статусу в суспільстві.

3.3. Шляхи забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій

Збалансований розвиток сільських територій, як процес переходу системи землекористування на новий якісний рівень, має бути спрямований на забезпечення економічно-обґрунтованого, екологічно-безпечного, соціально-орієнтованого виробництва, на підвищення рівня та покращення якості життя сільського населення в умовах певного впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Досягнення цілей збалансованого розвитку закладає необхідне підґрунтя для підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування та вирішення соціально-економічних проблем на селі.

Питанню забезпечення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу присвячено праці багатьох українських вчених. Так, Мармуль Л.О. [72, с. 68] визначає пріоритетні заходи підвищення ефективності використання земель, такі, як:

- вилучення з обробітку виснажених, еродованих, промислово-, хімічно- і радіоактивно забруднених, підтоплених, засолених та заболочених земель з метою їх природної або антропогенної реабілітації;

- розвиток агробіохімічного забезпечення землекористування, збільшення виробництва мінеральних, бактеріальних і грибкових добрив, хімічних меліорантів, створення або відновлення мережі агробіохімічного обслуговування агроформувань, розширення масштабів органічної меліорації земель, удобрення ґрунтів та підвищення на цій основі їх родючості;

- розвиток вермикультури, створення в кожному із них своєрідних фабрик органічних добрив, збільшення виробництва біогумусу;
- подальший розвиток гідромеліорацій, реконструкція морально і фізично зношених меліоративних систем, розширення масштабів крапельного зрошення;
- створення або відновлення ланцюгів полезахисних насаджень, заліснення ярів, балок та інших неугідь і малопродуктивних земель;
- формування екологічно сталих з оптимальним поєднанням різних видів угідь (лісових угідь, земель під водою, боліт, ріллі, сіножатей і пасовищ, багаторічних насаджень та ін.) з метою зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від стихійних сил природи;
- розробка та впровадження біоценозних, ландшафтних, внутрішньота міжзональних ресурсозберігаючих, екологічно сталих і високопродуктивних систем ведення сільськогосподарського виробництва [72, с. 68].

Зокрема, Поліщук Н.В. [73, с. 30] наголошує на тому, що «для підвищення ефективності і результативності використання сільськогосподарських земель підприємствам слід застосовувати ґрунтозахисні системи землеробства, раціональну організацію виробництва, сівозміни, екологічно безпечні технології вирощування сільськогосподарських культур, зобов'язувати сплачувати за нанесені збитки і застосування штрафних санкцій, які б достатньою мірою поповнювали фонд раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу».

На наш погляд, однією з основних передумов забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування є створення конкурентоспроможного аграрного сектору. Для вирішення цієї задачі існує необхідність у розвитку пріоритетних галузей економіки, посиленні диверсифікації соціальної спрямованості економічної діяльності села, стимулюванні розвитку малого бізнесу, фермерських та особистих підсобних господарств, наданні підприємствам аграрної галузі прямої та

опосередкованої фінансової допомоги з боку державних та місцевих органів влади. Недотримання цієї вимоги може призвести до порушення міжгалузевого балансу та кризи, яка буде поширюватися на інші галузі.

Крім того, збільшення прибутковості виробництва веде до зростання інвестиційних ресурсів, достатніх для модернізації та розширення виробництва.

Ефективність сільськогосподарського землекористування залежить від багатьох факторів, які можна об'єднати у три групи – екологічні, економічні та соціальні фактори (рис. 3.3).

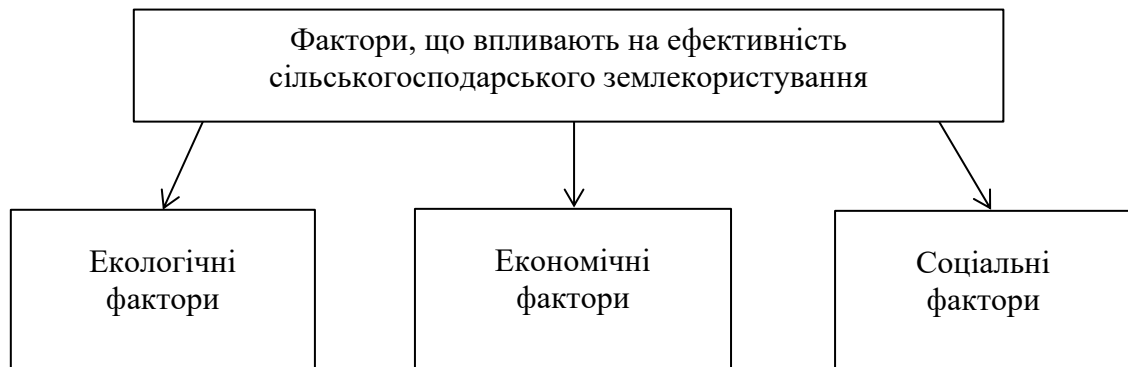

Рис. 3.3. Фактори, що впливають на забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій

Джерело: власна розробка автора

Екологічні фактори включають: збереження, відтворення та раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, охорону біологічного різноманіття навколишнього природного середовища, розробку нових стандартів екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва, забезпечення ефективного функціонування об'єктів водопостачання та водовідведення, розвиток безвідходних технологій, стимулювання виробництва екологічно чистих (органічних) продуктів, забезпечення розвитку екологоощадливого виробництва; формування екологічної культури.

Економічні фактори включають: запровадження диверсифікації сільської економіки за рахунок створення різноманітних форм економічної діяльності, освоєння нетрадиційних технологій виробництва, забезпечення доступу сільськогосподарських виробників до місцевих ринків збуту, формування на селі ефективної виробничої, торгово-закупівельної діяльності.

Соціальні фактори включають: підтримку соціально-побутових та житлових умов на певному рівні з урахуванням особливостей укладу життя та національних традицій населення регіону; систему соціального захисту сільського населення; відновлення на селі системи професійної освіти; створення стійкої економічної основи змісту соціальної сфери та соціального розвитку села; вирішення проблеми планування та забудови на селі.

Зауважимо, що для забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування та комплексного збалансованого розвитку сільських територій необхідним є запровадження таких заходів, як:

- розвиток та диверсифікація економіки регіону, забезпечення більш широкого спектру секторів економічної діяльності, що дозволить більш повно реалізувати потенційні продуктивні можливості людського капіталу;
- формування сприятливого середовища для розвитку малого та середнього підприємництва, створення нових робочих місць;
- покращення якості життя за допомогою розвитку соціальної інфраструктури, доступності та підвищення якості інформаційно-комунікаційних технологій;
- покращення стану навколишнього природного середовища та агроландшафту, сприяння збереженню та оновленню природних ресурсів, підтримка територій, що мають особливу природну цінність для сільського господарства.

Слід звернути увагу, що розвиток кооперації та інтеграції малого бізнесу, який вимагає всебічної підтримки інтересу до даних процесів з боку діючих та потенційних підприємців, сільських жителів, а також державних та

місцевих органів влади, сприятиме вирішенню широкого спектру проблем, а також надасть можливість підвищити рівень добробуту сільського населення.

Підвищення підприємницької активності та розвиток агробізнесу, в тому числі альтернативного, дозволить сільському населенню отримувати додатковий заробіток, органам державної та місцевої влади вирішити цілу низку проблем: зайнятість населення та збільшення оподаткованої бази, залучення позикового капіталу в розвиток інфраструктури.

Ефективне використання сільськогосподарських земель передбачає розвиток інвестиційної діяльності в сільському господарстві, створення матеріальної бази для забезпечення збереження, відтворення та подальшого підвищення рівня економічної віддачі від землі.

Реалізація завдань зі збільшення обсягів інвестування в покращення якості земельних ресурсів потребує перерозподілу видатків аграрних підприємств, коли частина їх в обов'язковому порядку повинна спрямовуватися на інвестиції. Забезпечення такого перерозподілу інвестицій, з одного боку, реалізується за допомогою ринкового механізму, коли підприємства, які виходять на зовнішні ринки, змушені підвищувати якість власної продукції за рахунок удосконалення виробничих процесів та покращення якості наявних ресурсів, у тому числі й земельних [74, с. 35].

На підставі вищевикладеного, можна констатувати наступне:

- ефективність сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій передбачає підтримку рівноваги соціально-економічної системи регіону при впливі на неї факторів зовнішнього та внутрішнього середовища;

- з метою забезпечення ефективності аграрного землекористування необхідним є підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного сектору та збалансованості виробництва, зростання рівня та якості життя населення, інноваційний розвиток регіону та підприємницької діяльності на селі, раціональне використання земельно-ресурсного потенціалу та збереження довкілля;

– одним із найважливіших аспектів забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування є розвиток інвестиційної діяльності у сільському господарстві.

З метою підвищення ефективності та збалансованості сільських територій існує необхідність у запровадженні наступних заходів:

– створення інтегрованих структур, які об'єднують кілька підприємств з виробництва та реалізації продукції, що забезпечить оптимальні зв'язки між агровиробниками;

– формування в аграрному секторі оптимального поєднання малого, середнього та великого виробництва шляхом «контрактного сільського господарства»;

– диверсифікація діяльності організацій, тобто розширення асортименту продукції, що випускається, та переліку послуг, що надаються. Це, в свою чергу, дозволить отримати додаткові джерела доходів, підвищити конкурентоспроможність продукції, вирішити проблеми зайнятості населення;

– розвиток агротуризму як основного механізму поживлення сільських територій;

– державне фінансування базових сфер аграрного виробництва, зокрема селекційних робіт, дорожнього будівництва, пріоритетних наукових та інноваційних напрямів тощо.

Отже, реалізація запропонованих вище шляхів забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій дозволить досягти високих економічних показників, забезпечити продовольчу безпеку країни та сприятиме підвищенню рівня добробуту громадян.

Висновки до 3 розділу

1. Досліджено проблемні питання сільськогосподарського землекористування, що існують сьогодні, серед яких варто виділити

погіршення стану земель, різну ефективність землекористування, нестачу продовольства, дефіцит земельних ресурсів. З метою уникнення зазначених негативних тенденцій існує необхідність в значному перегляді пріоритетів до використання сільськогосподарських земель, які передбачають разом з підвищенням ефективності інтенсивного використання земельних ресурсів дотримання існуючих вимог законодавства з охорони земель, а також перехід до моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування.

2. Визначено, що стратегічними напрямками формування моделі збалансованого землекористування в Україні мають стати: спрощення процедури придбання у власність або передачі в оренду земельних ділянок для розвитку малого та середнього аграрного підприємництва; запровадження економічних інструментів ефективною та злагодженою земельною таких, як оптимальне оподаткування, субсидування, кредитування, залучення інвестицій тощо; розробка і реалізація схем та проектів землеустрою, що забезпечують раціональне використання та охорону земель, освоєння територій, які не використовуються; сприяння розвитку еколого-орієнтованого виробництва; проведення моніторингу стану земель; вдосконалення структури землекористування на основі відповідності структурних елементів ландшафту та видів використання земель з орієнтацією на постійне розширення природних систем життєзабезпечення людини; здійснення територіально-просторового планування земельних ресурсів з максимальним врахуванням регіональних природних, господарських, соціальних та інших умов.

3. Охарактеризовано інструменти забезпечення збалансованого розвитку сільських територій, які поділяються на адміністративні (нормативно-правове забезпечення, державні та регіональні стратегії розвитку, цільові програми розвитку, система екологічного менеджменту, екологічний аудит та екологічне страхування, екологічне маркування та сертифікація, екологічна експертиза, раціональне природокористування тощо) та ринкові (методи конкуренції, еколого-орієнтовані товари та

послуги, екологічний маркетинг, екологічно орієнтований попит та культура споживання тощо). Запропоновано використання інструментів інноваційно-інвестиційного характеру таких, як: інструменти пріоритетності довгострокових цілей; інструменти державної участі; інструменти адаптації; інструменти міжгалузевої взаємодії; інструменти ефективності.

4. Акцентовано увагу на тому, що використання зазначених інструментів дозволить досягти цілей збалансованого розвитку, що, в свою чергу, сприятиме зростанню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищенню рівня конкурентоспроможності сільського господарства, підвищенню рівня зайнятості населення тощо.

5. З'ясовано, що ефективність сільськогосподарського землекористування залежить від низки факторів, які можна об'єднати у три групи – екологічні, економічні та соціальні фактори.

6. Зазначено, що для забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування та комплексного збалансованого розвитку сільських територій необхідним є запровадження таких заходів, як: диверсифікація економіки регіону; формування сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, створення нових робочих місць; залучення інвестицій у сільськогосподарське виробництво; підвищення рівня якості життя сільського населення за допомогою розвитку соціальної інфраструктури, доступності та підвищення якості інформаційно-комунікаційних технологій; покращення стану навколишнього природного середовища та агроландшафту тощо.

РОЗДІЛ 4

ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах сучасних реалій охорона праці набуває все більшого значення у зв'язку з інтенсивністю розвитку виробничих процесів та запровадженням нових видів діяльності.

Охорона праці являє собою систему збереження життя та здоров'я працівників у процесі здійснення трудової діяльності, що включає в себе правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні, реабілітаційні та інші заходи.

Так, правові заходи з охорони праці передбачають створення системи правових норм, що встановлюють стандарти безпечних умов праці правових засобів щодо забезпечення їх дотримання. Саме наявність затребуваних часом норм та правил охорони праці, а також їх неухильне дотримання здатні забезпечити безпеку та гігієну праці, що базується на високій особистій культурі. Дана система вдосконалюється відповідно до розвитку економіки та суспільства в цілому, вводяться нові правила та норми.

Соціально-економічні заходи з охорони праці включають заходи щодо економічної зацікавленості роботодавців у поліпшенні умов та охорони праці, встановлення компенсацій та пільг при виконанні робіт у шкідливих або небезпечних умовах праці, обов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та виплату компенсацій при їх виникненні. Крім цього має бути встановлена норма соціально-відповідальної поведінки роботодавців, їх відповідальності за працівників.

Організаційно-технічні заходи з охорони праці полягають у формуванні системи управління охороною праці на всіх рівнях економічної діяльності, в організації проведення спеціальної оцінки умов праці, у вивченні норм та вимог охорони праці всіх категорій осіб, зайнятих у трудовому процесі, в механізації, автоматизації та цифровізації

технологічних процесів, впровадженні нестандартних видів зайнятості та нових спеціальностей. В умовах сьогодення існує технічна можливість розширити межі моніторингу в сфері охорони праці за рахунок покращення якості та повноти статистичної звітності.

Санітарно-гігієнічні заходи з охорони праці передбачають проведення робіт, що спрямовані на зниження рівня впливу на працівників шкідливих та небезпечних виробничих факторів з метою забезпечення сприятливих умов праці та запобігання професійних захворювань. Використання новітніх засобів індивідуального захисту є показником соціальної відповідальності підприємства та його громадянської зрілості.

Лікувально-профілактичні заходи з охорони праці включають організацію попередніх, періодичних та позачергових медичних оглядів, обов'язкових психіатричних оглядів працівників, видачу лікувально-профілактичного харчування. Участь у реалізації заходів, що спрямовані на забезпечення здорових умов на робочому місці з урахуванням виробничих та екологічних факторів, повинні брати працівники спільно з роботодавцями.

Реабілітаційні заходи з охорони праці спрямовані на відновлення здоров'я, соціальних функцій та працездатності працівників, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань.

Одним із найважливіших законодавчих актів з охорони праці є Конституція України [14].

Статтею 43 Конституції України [14] визначено, що «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується... кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом... використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється... держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує

програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб».

У тексті статті 46 Конституції України [14] вказано на те, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом».

Відповідно до статті 49 Конституції України [14] кожній людині гарантується право на належні, безпечні і здорові умови праці. Кожна людина має право на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-ХІІ [75] має основоположне значення в галузі охорони праці та визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні.

Державна політика в галузі охорони праці визначається відповідно до Конституції України Верховною Радою України і базується на принципах:

- пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці;
- підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництв, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних та нешкідливих умов праці;
- комплексного розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих, регіональних програм з цього питання та з

урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень в галузі науки і техніки та охорони довкілля;

- соціального захисту працівників, повного відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

- встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності;

- адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану;

- використання економічних методів управління охороною праці, участі держави у фінансуванні заходів щодо охорони праці, залучення добровільних внесків та інших надходжень на ці цілі, отримання яких не суперечить законодавству;

- інформування населення, проведення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці;

- забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями та працівниками (їх представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з охорони праці на місцевому та державному рівнях;

- використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва [75].

У Кодексі законів про працю України [76] охорона праці відображена в окремому розділі. В окремих статтях цього розділу розглянуто:

- створення здорових і безпечних умов праці; додержання вимог охорони праці при будівництві і експлуатації будівель, споруд та обладнання; заборона введення в експлуатацію підприємств, які не відповідають вимогам

охорони праці; заборона передачі у серійне виробництво зразків нових машин (та іншого обладнання), які не відповідають вимогам охорони праці; правила охорони праці обов'язкові для адміністрації, обов'язки адміністрації щодо поліпшення й оздоровлення умов праці.

– питання трудового законодавства: право на працю, основні трудові права та обов'язки працівників, умови договорів про працю; тривалість робочого часу та умови його скорочення; робота у передсвяткові та вихідні дні; тривалість роботи в нічний час; неповний робочий час та умови обмеження понадурочних робіт та інше;

– обов'язки адміністрації щодо розслідування та обліку нещасних випадків; контроль і нагляд за дотриманням вимог інструкцій з охорони праці; медичні огляди; умови переведення на легшу роботу; матеріальна відповідальність за збитки, завданні робітникам і службовцям ушкодженням їх здоров'я на виробничій діяльності;

– охорону праці жінок та молоді, встановлені пільги робітникам і службовцям, що поєднують роботу з навчанням. Розглянуто права професійних спілок, функції органів державного соціального страхування, нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю, відповідальність за порушення законодавства про працю та інші питання [76].

До основних законодавчих актів про охорону праці слід віднести також «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [77], що визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості.

Відповідно до статті 5 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ [77] державні, громадські або інші органи, підприємства, установи, організації, посадові особи та

громадяни зобов'язані забезпечити пріоритетність охорони здоров'я у власній діяльності, не завдавати шкоди здоров'ю населення і окремих осіб, у межах своєї компетенції надавати допомогу особам, які її потребують за станом здоров'я, особам з інвалідністю та потерпілим від нещасних випадків, сприяти працівникам органів і закладів охорони здоров'я в їх діяльності, а також виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством про охорону здоров'я.

Чинним законодавством передбачено державний контроль та нагляд за додержанням вимог про охорону здоров'я, для чого створено спеціальні уповноважені органи виконавчої влади.

Статтею 28 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ [77] передбачається забезпечення підприємствами та установами виконання правил безпеки праці, виробничої санітарії та інших вимог охорони праці з метою недопущення шкідливого впливу на здоров'я людей та навколишнє середовище.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р. № 1105-ХІV [78] визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючим громадянам щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, у разі нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, охорони їхнього життя та здоров'я.

Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [79] регулює суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, визначає відповідні права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян, встановлює порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби і здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні.

Так, у статті 9 зазначеного закону України обґрунтовано необхідність гігієнічної регламентації небезпечних та шкідливих факторів фізичної, хімічної та біологічної природи, присутніх в середовищі життєдіяльності людини, та їхньої державної реєстрації [79].

Статтею 15 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [79] визначено вимоги до проектування, будівництва, розробки, виготовлення і використання нових засобів виробництва та технологій.

Гігієнічні вимоги до атмосферного повітря в населених пунктах, повітря у виробничих та інших приміщеннях викладені у статті 19 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [79].

Важливе місце у нормативно-правовому полі з охорони праці займають міжнародні договори та угоди, до яких Україна приєдналася в установленому порядку. Переважна більшість міжнародних договорів та угод, в яких бере участь Україна і які більшою або меншою мірою стосуються охорони праці – це такі чотири групи документів:

- Конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці.
- Директиви Європейського Союзу (ЄС).
- Договори та угоди, підписані в рамках Співдружності Незалежних Держав.
- Двосторонні договори та угоди.

Особливо велике значення серед міжнародних договорів, якими регулюються трудові відносини, мають Конвенції Міжнародної організації праці, Міжнародні норми соціальної відповідальності (Стандарт SA 80 00 «Соціальна відповідальність»). Міжнародний стандарт ISO 26000 «Настанова по соціальній відповідальності»), Директива ЄС 89/391/ЄЕС від 12 червня 1989 р. «введення мір, що сприяють покращенню безпеки та гігієни праці працівників» [79, с. 12].

Стандарт SA 8000 був опублікований у 1997 році, переглянутий – у 2001 році. Мета стандарту – сприяти постійному поліпшенню умов наймання і здійснення трудової діяльності, виконання етичних норм цивілізованого суспільства. Стандарт SA 8000 був створений для того, щоб компанії могли підтвердити використання соціально-відповідальних підходів у своїй діяльності [80, с. 10].

Стандарт ISO 26000 – це добровільна настанова з соціальної відповідальності, що включає такі компоненти, як захист прав людини, навколишнього природного середовища, безпеку праці, права споживачів та розвиток місцевих общин, а також організаційне управління та етику бізнесу. Тобто у керівництві враховані усі принципи, які зазначені у Глобальній ініціативі ООН (документі, до якого приєдналося 6 тисяч компаній та організацій, серед яких 130 українських).

Цей міжнародний стандарт надає інструкції щодо основних принципів соціальної відповідальності, ключових тем та питань, що мають відношення до соціальної відповідальності, а також щодо шляхів впровадження соціально відповідальної поведінки до існуючих стратегій, систем, практик та процесів організації [80, с. 10-11].

Дослідження правових основ охорони праці дає підстави стверджувати, що в умовах сьогодення дотримання основних принципів в галузі охорони праці є ефективним інструментом, що дозволяє вирішити цілий комплекс задач, таких як:

- забезпечення захисту працівників на виробництві від впливу небезпечних та шкідливих факторів, що безпосередньо впливають на їхнє здоров'я;
- зниження витрат на виробничий процес;
- виключення ймовірності серйозних збитків внаслідок втрати робочого часу;
- дотримання вимог трудового законодавства щодо охорони праці в професійній діяльності;

– підвищення рівня продуктивності та якості праці працівників.

Зазначимо, що визначення основних причин та ступеня небезпеки різних виробничих факторів дозволить проаналізувати шкідливі та небезпечні фактори на робочих місцях відповідно до ГОСТ 12.0. 003-74. Система стандартів безпеки праці. Небезпечні і шкідливі виробничі фактори. Класифікація (Додаток А) [81].

Щодо структури органів управління варто зазначити, що в ієрархічній структурі управління охороною праці умовно можна виділити три взаємопов'язаних основних рівні:

- загальнодержавний;
- регіональний;
- виробничий (рівень підприємств).

Державне управління охороною праці здійснюють: Кабінет Міністрів України; Державна служба України з питань праці; міністерства та інші центральні органи державної виконавчої влади; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [82, с. 30].

Міністерства та центральні органи державної виконавчої влади здійснюють управління охороною праці на підприємствах, що перебувають у їх функціональному підпорядкуванні, або здійснюють управління, нагляд і контроль з окремих питань охорони праці на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від їх відомчої підпорядкованості (відповідно до їх повноважень).

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування здійснюють управління охороною праці на підприємствах, в установах та організаціях, що розміщені в межах відповідної території [82, с. 31].

Підвищення уваги до визначення рівня безпеки працівників на виробництві сприятиме формуванню комфортних та безпечних умов праці як основних факторів продуктивності та безпеки праці, життя та здоров'я працівника, проведенню ефективних заходів, спрямованих на покращення умов праці та підвищення безпеки, що є відображенням соціального

значення, яке, в свою чергу, виступає в ролі основного за значенням елемента конкурентоспроможності виробництва та полягає у фінансуванні охорони праці, а також у підвищенні показників ефективності виробництва.

На нашу думку, вектор розвитку охорони праці в професійній діяльності має бути спрямований на реалізацію таких заходів, як:

- створення системи локальних документів та стандартів підприємства з безпеки праці, а також проведення атестації робочих місць з метою виявлення та ліквідації робочих місць зі шкідливими умовами праці;

- розробка нових підходів до підготовки працівників шляхом впровадження сучасних навчальних технологій, орієнтованих на відпрацювання практичних та психологічних навичок безпечної роботи;

- проведення комплексу навчальних та інформаційно-консультаційних заходів;

- розробка механізмів економічного стимулювання працівників до виконання вимог охорони праці, а роботодавців – до впровадження нових безпечних технологій, скорочення робочих місць зі шкідливими або небезпечними умовами праці тощо.

Отже, організація трудової діяльності з урахуванням вимог нормативно-правових документів у галузі охорони праці сприятиме стимулюванню у фахівців необхідності дотримуватися безпечних умов праці, враховуючи досягнення науково-технічного прогресу, а також усвідомленню відповідальності за особисту та колективну безпеку.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження отримано нові результати, які полягають у вдосконаленні теоретичних та практичних аспектів формування системи сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій.

Одержані результати дозволили сформулювати висновки та рекомендації теоретико-методичного та прикладного характеру, орієнтовані на досягнення цілей збалансованого розвитку у сфері земельних відносин, а також на підвищення рівня ефективності землекористування в сільському виробництві.

1. У процесі дослідження було вивчено теоретико-методичні засади розвитку сільськогосподарського землекористування, що дозволило обґрунтувати перспективи формування системи управління сільськогосподарським землекористуванням на засадах збалансованості. Наголошено на тому, що розвиток сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку територій забезпечить всім суб'єктам господарювання тривалість та стабільність економічно ефективного ведення виробничого процесу на сільських територіях, а також матиме позитивний вплив на реалізацію та підтримку державних і місцевих інтересів.

2. Проаналізовано нормативно-правову базу системи управління земельними ресурсами та встановлено, що незважаючи на значну кількість законів України, постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента України, відомчих наказів та інструкцій, які були розроблені на підставі норм Конституції України та Земельного кодексу, наразі практично відсутня законодавча база, яка регламентує основні положення збалансованого землекористування. Наголошено на тому, що система законодавчих та нормативно-правових актів у сфері збалансованого землекористування має

відповідати вимогам сучасності та забезпечувати проведення єдиної земельної політики в контексті збалансованого розвитку територій.

3. На підставі визначення понять «сільські території» та «збалансований розвиток» було встановлено, що перехід до збалансованого розвитку має передбачати формування дієвого механізму управління сільськогосподарським землекористуванням, який має спиратися на такі складові, як всебічна підтримка держави, стимулювання в сільській місцевості розвитку несільськогосподарських видів діяльності, підвищення інвестиційної привабливості сільських територій, впровадження процесу виробничої диверсифікації у сільськогосподарському землекористуванні, екологізація сільськогосподарського виробництва, проведення моніторингу стану земельних угідь, досягнення на селі соціально рівних умов отримання доходів та суспільних благ, відкритий доступ до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних, інших ресурсів для суб'єктів господарювання, реалізація програм щодо покращення екологічної ситуації у сільській місцевості, проведення територіально-просторового планування, відновлення та освоєння порушених територій, розвиток інженерної інфраструктури на сільських територіях.

4. Дослідження сучасного стану сільськогосподарського землекористування дозволило визначити низку умов, необхідних для забезпечення раціонального та ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу, основними з яких є використання сільськогосподарських земель виключно за їх цільовим призначенням, оптимізація природних агроландшафтів, використання ресурсоощадливих технологій виробництва, ведення обліку та оцінки економічних, соціальних та екологічних умов використання земель сільськогосподарського призначення, додержання еколого-обґрунтованих нормативів навантаження на земельні ділянки, використання міжнародного досвіду збалансованого сільськогосподарського землекористування.

5. Під час дослідження було вивчено досвід зарубіжних країн щодо збалансованого розвитку сільських територій, що дозволило окреслити пріоритетні напрями і для України, такі як: включення земель як основного матеріального ресурсу у матеріально-грошовий обіг з метою підвищення капіталізації основних фондів, виділення дотацій для розвитку системи господарювання на сільських територіях, підвищення збалансованості агропродукції та зміцнення ролі органів місцевого самоврядування, що сприятиме інвестиційній привабливості та відновленню виробничого потенціалу сільських територій, запровадження диференційованого оподаткування агровиробників залежно від розміру земельних ділянок та родючості ґрунтів тощо. В свою чергу це дозволить досягти цілей збалансованого розвитку, а також сприятиме наближенню аграрного сектору України до європейських стандартів.

6. Акцентовано увагу на тому, що перехід до моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування передбачає розв'язання низки завдань, зокрема: створення розширеної природоохоронної, соціальної та виробничої інфраструктури, проведення інтегральної оцінки та прогнозування змін стану землекористування під впливом природного та антропогенного середовища, вдосконалення методів використання сільськогосподарських угідь, проведення багатофакторного аналізу впливу природно-кліматичних, еколого-економічних, гідрологічних, організаційно-господарських, економіко-правових факторів на збалансоване використання сільськогосподарських земель, встановлення норм та режиму посіву сільськогосподарських культур, охорону навколишнього природного середовища тощо.

7. У зв'язку з тим, що успішне досягнення цілей збалансованого розвитку сільських територій вимагає використання спеціальних інструментів, які будуть враховувати природу та фактори розвитку сільських територій, було запропоновано використання інструментів інноваційно-інвестиційного характеру таких, як: інструменти пріоритетності

довгострокових цілей; інструменти державної участі; інструменти адаптації; інструменти міжгалузевої взаємодії; інструменти ефективності.

Сумарна їх взаємодія сприятиме збільшенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції до повного задоволення потреб населення країни у продовольстві відповідно до науково-обґрунтованих норм їх споживання, підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства, стимулюванню зайнятості на селі, зростанню доходів та покращенню якості життя сільського населення.

8. У ході дослідження з урахуванням окреслених факторів, що впливають на ефективність сільськогосподарського землекористування, було сформовано шляхи забезпечення ефективності сільськогосподарського землекористування в контексті збалансованого розвитку сільських територій, такі як диверсифікація економічної діяльності регіону, створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього підприємництва, створення нових робочих місць, покращення якості життя сільського населення завдяки розвитку соціальної інфраструктури, доступності інформаційно-комунікаційних технологій, поліпшення стану навколишнього природного середовища та агроландшафтів, сприяння збереженню та оновленню природних ресурсів, стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку регіону та підприємницької діяльності на селі тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Серета О.О. Особливості та значення землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві. *Агросвіт*. 2020. № 21. С. 85-90. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/21_2020/13.pdf (дата звернення: 22.11.2022).
2. Третяк А.М., Третяк В.М. Теоретичні засади розвитку сучасної системи землекористування в Україні. *Агросвіт*. 2021. №1-2. С.3-11. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/1-2_2021/2.pdf (дата звернення: 22.11.2022).
3. Новаковський Л.Я., Олещенко А.М. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування: монографія. Київ: Урожай, 2010. 228 с.
4. Третяк А.М. Економіка землекористування та землевпорядкування: навч. посіб. Київ: ЦЗРУ, 2004. 542 с.
5. Гарнага О.М., Кушнір Н.Б., Ігнатюк І.З. Організація ефективного збалансованого використання землі. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 819-825. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/143.pdf (дата звернення: 23.11.2022).
6. Добряк Д.С., Бабміндра Д.І. Еколого-економічні засади реформування в ринкових умовах. Київ: Урожай, 2006. 333 с.
7. Колісник Г.М. Еколого-економічна оцінка трансформації сільськогосподарського землекористування: монографія. Київ: МВЦ «Медінформ», 2015. 252 с.
8. Новаковська І.О. Економіка землекористування: навч. посіб. Київ: Аграрна наука, 2018. 400 с.
9. Тютюнник Г.О. Інституціональні засади планування землекористування як підґрунтя ефективності використання земельних ресурсів. *Ефективна економіка*. 2018. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6403> (дата звернення: 23.11.2022).

10. Романенко Т. Б. Екологізація сільськогосподарського землекористування як шлях до ефективного органічного землеробства. *Агросвіт*. 2017. № 14. С. 46-49. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/14_2017/10.pdf (дата звернення: 23.11.2022).
11. Будзяк В.М., Будзяк О.С. Екологізація землекористування. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2012. № 4. С. 34-37.
12. Коробська А.О. Раціональне землекористування – як основа сталого розвитку національної економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2019. № 4. С. 105-115. URL: http://dndiime.org/wp-content/uploads/2019/07/4_2019.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
13. Лазарева О.В., Кузнєцова М.Д. Стале землекористування як основа формування ефективного сільськогосподарського виробництва. Використання й охорона земельних ресурсів: актуальні питання науки та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, 3 березня 2022 року. Львів, 2022. С. 46-48. URL: http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream/123456789/12061/1/Nester_Lviv_Agrar_3_03_22.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
14. Конституція України: офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.
15. Земельний кодекс України: Кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III: станом на 10 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні: Закон України від 10.07.2018 р. № 2498-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#Text> (дата звернення: 30.11.2022).

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX: станом на 30 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р. № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
19. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV: станом на 10 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
20. Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність: Закон України від 23.12.1998 р. № 353-XIV: станом на 24 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-14#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
21. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV: станом на 10 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
22. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV: станом на 9 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
23. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 05.06.2003 р. № 899-IV: станом на 24 лип. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
24. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV: станом на 26 трав. 2022 р. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
25. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV: станом на 27 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
26. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI: станом на 27 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
27. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI: станом на 27 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 30.11.2022).
28. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII: станом на 27 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
30. Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві: Закон України від 04.11.2021 р. № 1865-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1865-20#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
31. Про затвердження Порядку консервації земель: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 р. № 35: станом на 5 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-2022-п#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

32. Про затвердження Класифікації обмежень у використанні земель, що можуть встановлюватися комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади, генеральним планом населеного пункту, детальним планом території: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2021-п#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
33. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051: станом на 4 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-п#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
34. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 р. № 1147: станом на 6 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-п#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
35. Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 23.05.2017 р. № 262: станом на 1 січ. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-17#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
36. Пивовар П.В., Пивовар А.М. Формування визначення поняття «сільські території» як економічної категорії. *Агросвіт*. 2021. №11. С. 21-33. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/11_2021/4.pdf (дата звернення: 01.12.2022).
37. Прушківський В. Г., Колесников В.І. Теоретичні підходи до визначення сільських територій. *Проблеми економіки*. 2014. №4. С. 127-132. URL: https://www.problecon.com/pdf/2014/4_0/127_132.pdf (дата звернення: 01.12.2022).

- 38.Талавирия М.П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка*. 2016. №.1(47). С. 146-150. URL: http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.edu.ua/images/pubs/47/2/47_2_28.pdf (дата звернення: 01.12.2022).
- 39.Семенишин Х.М. Визначення поняття «сільські території»: соціально-економічний аспект. *Науковий вісник національного університету ДПС України*. 2012. № 4 (59). С. 28-32.
- 40.Хомюк Н.Л. Особливості формування категорії «сільські території». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. № 17(2). С. 117-120. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_2_2018ua/28.pdf (дата звернення: 02.12.2022).
- 41.Крохтяк О.В., Ольхович С.Я., Гриник О.І. Збалансований розвиток аграрної діяльності сільських територіальних громад України. *Агроекологічний журнал*. 2022. № 2. С. 112-117. URL: <http://journalagroeco.org.ua/article/view/263325> (дата звернення: 02.12.2022).
- 42.Залізко В.Д. Сутність поняття «сільська територія»: визначення та основні функції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 6. Т.1. С. 194-198. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_1/194-198.pdf (дата звернення: 02.12.2022).
- 43.Our Common Future. World Commission on Environment and Development. URL: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (дата звернення: 02.12.2022).
- 44.Ханова О. В., Скібіна С. О. Сталий розвиток країн ЄС: методика й індикатори оцінювання. *Проблеми економіки*. 2017. № 3. С. 20-32.

- 45.Мущинська Н.Ю. Збалансований розвиток регіону: теоретичний аспект. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (дата звернення 02.12.2022).
- 46.Буканов Г.М. Концепція сталого розвитку як основа формування державної екологічної політики на державному та регіональному рівнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 71-76. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/15.pdf (дата звернення: 02.12.2022).
- 47.Лазарева О.В., Кузнєцова М.Д. Збалансований розвиток сільськогосподарського землекористування як механізм управління земельними ресурсами. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. № 21. 2022. С. 12-15. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/254717/253898> (дата звернення: 02.12.2022).
- 48.Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-p#Text> (дата звернення: 07.12.2022).
- 49.Літошенко О. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 83-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_8_17 (дата звернення 07.12.2022).
- 50.Рогач С.М., Суліма Н.М., Гуцул Т.А., Ільків Л.А., Ярема Л.В. Економіка сільського господарства: навч. посіб. Київ: ЦП «Компринт», 2020. 546 с.
- 51.Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua/> (дата звернення: 07.12.2022).

52. Статистичний збірник «Статистичний щорічник України» за 2000-2021 р. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 07.12.2022).
53. Дребот О.І., Тарнавський В.А. Сучасний стан та тенденції розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні. *Агроекологічний журнал*. 2022. № 2. С. 46-54. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7888/1/Suchasnyi%20stan%20ta%20Tendencii.pdf> (дата звернення: 09.12.2022).
54. Степаненко Т.О., Винограденко С.О. Організаційно-економічні засади екологізації землекористування. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 9(11). С. 359-372. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/2429/2432> (дата звернення: 09.12.2022).
55. Зось-Кіор М.В. Удосконалення системи управління земельними ресурсами аграрних підприємств в умовах глобалізації: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2015. 333 с.
56. Зайцева Л.О. Складові концепції сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. С. 35-44. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7401> (дата звернення: 14.12.2022).
57. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. UN Documents: Gathering a Body of Global Agreements. URL: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> (дата звернення: 14.12.2022).
58. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з довкілля та розвитку. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата звернення: 14.12.2022).
59. UN, 2015. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 (A/RES/70/1). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL:

- http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (дата звернення: 14.12.2022).
60. Брижань І.А. Умови та чинники переходу до моделі сталого розвитку. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2013. № 1. С. 128-133. URL: <http://journals.pdaa.edu.ua/visnyk/article/view/177/211> (дата звернення: 14.12.2022).
61. Лагодієнко Н.В., Богданов О.О., Дідковська М.А. Необхідність та особливості сталого розвитку аграрного виробництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства*. 2019. № 206. С. 214-229. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/5060/1/22.pdf> (дата звернення: 15.12.2022).
62. Дребот О.І., Височанська М.Я. Інвестиції в аграрному секторі як складова забезпечення збалансованого землекористування. *Таврійський науковий вісник*. 2015. № 93. С. 221-226. URL: http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/93_2015/40.pdf (дата звернення: 15.12.2022).
63. Лазарева О.В., Кузнецова М.Д. Стратегічні напрями збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні. Актуальні аспекти розвитку науки і освіти: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників та молодих науковців (Одеса, 08-09 грудня 2022 р.). Одеський державний аграрний університет. Одеса, 2022. С. 398-401. URL: <https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2023/01/Zbirnyk-II-Mizhнарод.naukovo-prakt.-konferentsiyi-8-9-grudnya-2022.pdf> (дата звернення: 16.12.2022).
64. Лазарева О.В., Кузнецова М.Д. Ефективне сільськогосподарське землекористування як механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій. Перспективи розвитку територій: теорія і практика: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, Харків, 18-19 листопада

- 2021 р. Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, Рада молодих вчених при МОН України, Slovak technical university in Bratislava, Czestochowa university of technology, Одеський національний економічний університет [та ін.]. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. С. 160-162. URL: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2021/2021_18-19.11_compressed.pdf (дата звернення: 17.12.2022).
65. Лазарева О.В., Кузнєцова М.Д. Важелі впливу на соціально-економічний розвиток сільських територій України. Управління та раціональне використання земельних ресурсів в територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 03-04 березня 2022 року). Херсон: ХДАЕУ, 2022. С. 15-19.
66. Вергун А.М., Тарасенко І.О. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2014. № 2. С. 207-218. URL: <https://knutd.edu.ua/publications/pdf/Visnyk/2014-2/207-218.pdf> (дата звернення: 26.12.2022).
67. Гунько Л.А. Формування сталого (збалансованого) землекористування – базова основа розвитку економіки землевпорядкування в Україні. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 51-61. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/9-10_2022/8.pdf (дата звернення: 23.12.2022).
68. Лазарева О.В., Кузнєцова М.Д., Волик Т.Г. Модель збалансованого землекористування в країнах Європейського союзу та можливості її впровадження в Україні. *Причорноморські економічні студії*. № 77. 2022. С. 137-140. URL: http://bses.in.ua/journals/2022/77_2022/23.pdf (дата звернення: 26.12.2022).
69. Мельник Ю.М. Адміністративні та ринкові інструменти забезпечення сталого розвитку регіону. *Науковий вісник НЛТУ України*. №19 (15).

2009. С. 71-72. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2009/19_15/70_Mel.pdf (дата звернення: 29.12.2022).
70. Колесник Т.В. Вплив ринкових механізмів на збалансований розвиток сільських територій в умовах транзитивної економіки. *Colloquium journal*. №22 (74). Ч. 2. 2020. С. 26-36. URL: <https://colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2022/05/Colloquium-journal-2020-74-2.pdf> (дата звернення: 29.12.22).
71. Газуда Л.М., Газуда М.В. Управлінські інструменти забезпечення збалансованого природокористування. Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Україна, м. Рахів, 2-4 вересня 2016 року) [редкол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін.]. Хмельницький: ФОП Петришин, 2016. С. 64-69. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/19013> (дата звернення: 04.01.2023).
72. Мармуль Л.О. Оптимізація структури та підвищення ефективності землекористування сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 15. С. 66-69. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_15/2/19.pdf (дата звернення: 06.01.2023).
73. Поліщук Н.В., Гордієць Л.І. Вплив земельної власності на ефективне використання землі в сільському господарстві. *Економіка та держава*. 2014. № 7. С. 28-31. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/7_2014/7.pdf (дата звернення: 11.01.2023).
74. Філюк Д., Шматковська Т., Борисюк О. Ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 2 (75). С. 30-36. URL:

- https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38833/2/GEB_2022v75n2_Filiuk_D-Efficiency_of_the_use_of_land_30-36.pdf (дата звернення: 14.01.2023).
75. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII: станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 20.01.2023).
76. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII: станом на 27 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 22.01.2023).
77. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII: станом на 27 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 24.01.2023).
78. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV: станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 26.01.2023).
79. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII: станом на 20 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення: 29.01.2023).
80. Млавець Ю.Ю. Охорона праці в галузі: конспект лекцій для студентів математичного факультету. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. 72 с.
81. Богомаз-Назарова С.М., Ткачук А.І., Кононенко С.О. Охорона праці в галузі. Курс лекцій: навч. посіб. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. 144 с.
82. ГОСТ 12.0. 003-74. Система стандартів безпеки праці. Небезпечні і шкідливі виробничі фактори. Класифікація.
83. Голінько В.І. Основи охорони праці: підручник, 2-ге вид. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. 271 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Витяг із ГОСТ 12.0. 003-74. Система стандартів безпеки праці.

Небезпечні і шкідливі виробничі фактори. Класифікація

Небезпечні й шкідливі виробничі фактори підрозділяються за природою дії на наступні групи: фізичні; хімічні; біологічні; психофізіологічні.

1. Фізичні небезпечні й шкідливі виробничі фактори підрозділяються на:

- рухомі машини і механізми, рухомі частини виробничого обладнання;
- гострі крайки, задирки й шорсткість на поверхнях інструментів і устаткування;
- підвищена запиленість і загазованість повітря робочої зони;
- підвищена або знижена температура повітря робочої зони;
- підвищений рівень шуму на робочому місці;
- підвищений рівень вібрації;
- підвищена або знижена вологість повітря;
- підвищена або знижена рухливість повітря;
- підвищена або знижена іонізація повітря;
- підвищене значення напруги в електричному колі, замикання якого може відбутися через тіло людини;
- підвищений рівень статичної електрики;
- підвищений рівень електромагнітних випромінювань;
- відсутність або недостача природного освітлення;
- недостатня освітленість робочої зони;
- підвищена яскравість світла;
- прямий та відбитий відблиск;
- підвищена пульсація світлового потоку.

Продовження додатку А

2. Хімічні небезпечні й шкідливі виробничі фактори підрозділяються:

– за характером впливу на організм людини на: токсичні, подразнюючі, сенсibiliзуючі, канцерогенні, мутагенні, ті, що впливають на репродуктивну функцію;

– за шляхом проникнення в організм людини через: органи дихання; шлунково-кишковий тракт; шкірні покриви й слизові оболонки.

3. Біологічні небезпечні й шкідливі виробничі фактори включають біологічні об'єкти:

– патогенні мікроорганізми (бактерії, віруси, гриби, найпростіші) і продукти їхньої життєдіяльності;

– макроорганізми (тваринного і рослинного походження).

4. Психофізіологічні небезпечні й шкідливі виробничі фактори за характером дії підрозділяються на:

а) фізичні перевантаження;

б) нервово-психічні перевантаження.

4.1. Фізичні перевантаження підрозділяються на: статичні; динамічні.

4.2. Нервово-психічні перевантаження підрозділяються на: розумову перенапругу; перенапругу аналізаторів; монотонність праці; емоційні перевантаження.